

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘΜ. ΦΥΛΛΟΥ 111 ■ ΜΑΤΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1990 ■ ΙΓΙΑΡ - ΣΙΒΑΝ 5750

כבוא כל-ישראל...
תקרא את-התורה הזאת בכל-ישראל כאזניהם

"Όταν πας ο Ισραήλ συναχθή δια να εμφανισθή ενώπιον Κυρίου του Θεού σου, εν τω τόπω όντινα εκλέξη, θέλεις αναγιγνώσκει τον νόμον τούτον ενώπιον παντός του Ισραήλ εις επήκοον αυτών."

(Δευτερονόμο, 31,11)

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Η τραγωδία δεν ήταν μόνο της Ισραηλιτικής Κοινότητας αλλά τραγωδία της Ελλάδος

Του δημοσιογράφου κ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ

Η Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών μου έκανε την τιμή να είμαι ο ομιλητής στο εφετινό μνημόσυνο του Ολοκαυτώματος, να είμαι ο πρώτος μη Ισραηλίτης ομιλητής σ' ένα τέτοιο μνημόσυνο.

Δέχθηκα με συγκίνηση την πρόσκληση αυτή, κυρίως για ένα λόγο: διότι το Ολοκαύτωμα δεν ήταν τραγωδία της Ισραηλιτικής Κοινότητας μόνον, αλλά τραγωδία της Ελλάδος. Οι νεκροί, τα θύματα της θηριωδίας είναι και δικοί μας νεκροί και το μνημόσυνο αυτό είναι μνημόσυνο όλων των Ελλήνων.

Ποτέ άλλοτε στην Ιστορία ένας λαός, μια ιδεολογία, μια κρατική μηχανή δεν αφιερώθηκε με τόση επιμονή και τόσο μίσος στην εξολόθρευση ενός λαού, με μόνη αιτία την θρησκευτική και εθνική του ταυτότητα. Ποτέ άλλοτε δεν χρησιμοποιήθηκαν η επιστήμη, η τεχνολογία για τον αφανισμό μιας ολόκληρης φυλής. Ποτέ άλλοτε δεν εφευρέθηκαν τέτοιοι σατανικοί τρόποι βασανισμού και εξευτελισμού του ανθρώπινου είδους.

Και το αποτέλεσμα του συνδυασμού αυτού ήταν 6 εκατομμύρια θύματα. Άνδρες, γυναίκες, γέροι και παιδιά.

Μια Ευρώπη που μέσα στον αιώνα της προόδου και της λογικής οργώθηκε απ' άκρου εις άκρον από την αδιαλλαξία και το τυφλό μίσος. Και όλα αυτά συνέβησαν μόλις πριν πενήντα χρόνια. Όταν οι πατέρες της γενιάς μας ήταν ακόμα νεαροί έφηβοι.

Τον φόρο τιμής που πλήρωσε η Ευρώπη, που πλήρωσαν οι ισραηλιτικές κοινότητες, τον μοιράσθηκε μαζί και η Ελλάδα. Και στη χώρα μας η θηριωδία έφτασε και εθριαμβεύσε!

Η Ελλάδα έδωσε έναν από τους μεγαλύτερους αριθμούς θυμάτων. Το Ελληνικό Ολοκαύτωμα προκάλεσε τον αφανισμό 77.377 Ισραηλιτών, δηλαδή του 86% του ισραηλιτικού πληθυσμού!

Κοινότητες που ήμασαν στο παρελθόν τόσο στον αιώνα μας όσο και στους προηγούμενους αιώνες, αφανίστηκαν.

Από την Κοινότητα της Θεσσαλονίκης, τη μεγαλύτερη Εβραϊκή Κοινότητα της χώρας πριν από τον πόλεμο, όπου η συμβολή των Ισραηλιτών ήταν καθοριστική για την ίδια την πόλη, το Ολοκαύτωμα πήρε μαζί του 56.000, δηλαδή το 96% του πληθυσμού. Στη Θράκη, οι τοπικές εβραϊκές κοινότητες αφανίστηκαν σχεδόν ολοσχερώς. Στην Μακεδονία, την Ήπειρο και τα νησιά επίσης. Αλλά και οι άλλες κοινότητες επλήρωσαν και αυτές βαρύ φόρο στην θηριωδία.

Όταν τα σύννεφα του πολέμου διαλύθηκαν οι διασωθέντες ήταν μόλις 10.226.

Πως αντέδρασαν όμως τα ευρωπαϊκά έθνη μετά τον πόλεμο; Πως αντιμετώπισαν την μεγάλη καταστροφή, την μεγάλη προσβολή στο ανθρώπινο είδος;

Κατ' αρχήν εβλήθησαν στην ίδρυση του κράτους του Ισραήλ στη γη των προγόνων του, όπου οι Ισραηλίτες θα μπορούσαν να συ-

νεχίσουν και να αναπτύξουν με ασφάλεια τον δικό τους πολιτισμό. Έναν τόπο στον οποίο κανείς δεν θα μπορούσε να καταδικάσει τους Ισραηλίτες σε μια ζωή περιθωρίου και κανείς δεν θα μπορούσε να εφαρμόσει επάνω τους, με γνώμονα τα θρησκευτικά και εθνικά χαρακτηριστικά, μια πολιτική διακρίσεων.

Δεύτερο βήμα - απόδειξη της οδύνης και της ντροπής που ένοιωσαν τα ευρωπαϊκά έθνη, ήταν η τοποθέτηση μνημείων, η αφιέρωση πολιτιστικών κέντρων, η ονομασία δρόμων στη μνήμη όσων έπεσαν θύματα του Ολοκαυτώματος. Έκαναν ό,τι μπορούσαν τα ευρωπαϊκά έθνη να μείνει ανεξίτηλα γραμμένη στη μνήμη των επομένων γενεών η θηριωδία του Ολοκαυτώματος. Και σήμερα κάθε παιδί στον κόσμο γνωρίζει, σέβεται και ντρέπεται. Και κάτι ακόμα. Η πρώτη δημοκρατική Βουλή της Ανατολικής Γερμανίας, αμέσως μετά τη σύστασή της εξήτησε δημόσια συγνώμη από τους Ισραη-

Συνέχεια στη σελίδα 15

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Το διάβασμα του Νόμου (Τορά). (Φωτογραφία Yvan Lumbroso).

Συναγωγή Ιωαννίνων: κιονόκρano από την κατεδαφισθείσα παλιά Συναγωγή επί της οδού Μαξ Νορντάου, νυν Γιοσέφ Ελιγιά

Οι Ζωσιμάδες και οι Ισραηλίτες των Ιωαννίνων

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Οι αρχαίοι Ισραηλίτες είχαν παύσει να έχουν ομιλουμένη γλώσσα τη Μωσσαϊκή, στην οποία ήταν γραμμένα τα περισσότερα από τα ιερά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης από τα χίλια περίπου προ Χριστού.

Είχαν αρχίσει να μιλούν και αργότερα και να γράφουν τη λεγόμενη Αραμαϊκή, γλώσσα της πνευματικής επικοινωνίας των τότε λαών της Μέσης Ανατολής, Περσών, Βαβυλωνίων, Ασσυρίων, Σύρων, Ισραηλιτών. Από δε τα χρόνια των κατακτήσεων και του Μ.Αλεξάνδρου και την ίδρυση των ελληνοισλαμικών βασιλείων των Σελευκιδών στη Συρία και των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο σχηματίσθηκαν ελληνοφωνες κοινότητες, ώστε παρουσιάσθηκε ανάγκη η Παλαιά Διαθήκη να μεταφρασθεί στην κοινή ελληνική γλώσσα και να γίνει η λεγόμενη "Μετάφραση των Εβδομήκοντα". Με τη ρωμαϊκή δε κατάκτηση και τη διασπορά του Ισραήλ στις απέναντες χώρες του ρωμαϊκού κράτους,

όπου όμως κυριαρχούσαν η ελληνική γλώσσα και ο ελληνικός πολιτισμός σχηματίσθηκαν και έξω από τη Συρία και την Αίγυπτο ελληνοφωνες ισραηλιτικές κοινότητες στη Μ. Ασία και την Ευρωπαϊκή Ελλάδα.

Απ' αυτές τις ελληνοφωνες κοινότητες κατάγονται και οι πάντοτε ελληνοφωνες **ισραηλιτικές κοινότητες της Άρτας** και των Ιωαννίνων, που σχηματίσθηκαν κατά το 1200 μ.Χ. και διατηρούνται τέτοιες έως σήμερα. Από δε μετανάστες ισραηλίτες της Άρτας και των Ιωαννίνων σχηματίσθηκε και **η ελληνοφωνη ισραηλιτική κοινότητα της Νέας Υόρκης στην Αμερική**. Και στις συναγωγές ακόμα των τριών αυτών κοινοτήτων ακούεται η νέα ελληνική γλώσσα.

Είχα επισκεφθεί με το μακαρίτη Ισραηλίτη υφασματέμπορο **Καμπελί** - βαθύ γνώστη της μωσσαϊκής, της αραμαϊκής, και της ελληνικής γλώσσας - την ισραηλιτική Συναγωγή των Ιωαννίνων την εβδομάδα του Ισραηλιτικού Πάσχα και άκουσα να ψέλνεται το Άσμα

Ασμάτων του Σολομώντος, σε νέα ελληνική γιαννιώτικη γλώσσα και είδα και βιβλίον σχετικόν με το άσμα γραμμένον στη γλώσσα αυτή. Το Άσμα Ασμάτων το είχε γράψει το δεκάτον προ Χριστού αιώνα ο σοφός **Βασιλιάς Σολομών** στη Μωσσαϊκή. Ένας Ιωνάθαν μπεν δηλ. υιός, του Ουτζιέλ στην Ταλμουδική εποχή κατά το 200 με 250 μετά Χριστόν το είχε παραφράσει στην Αραμαϊκή και όχι κατά λέξη, αλλά εφαρμόζοντας το κείμενό του με γεγονότα της ιστορίας του Ισραήλ και με μια προφητεία στο τέλος για τη μέλλουσα αποκατάσταση του Ισραήλ με την είνονια και την πρόνοια του Θεού προς τον διεσπαρμένο περιούσιον λαόν του Ισραήλ. Η προφητεία αυτή επαλήθευε και εδώ και λίγα χρόνια σχηματίσθηκε στην Παλαιστίνη το ελεύθερο κράτος του Ισραήλ. Λοιπόν αυτή η παράφραση η αραμαϊκή του Άσματος από τον Ιωνάθαν με το "δέκα παινέσεις παινήματα του Θεού" εδώ στα Γιαννίνα ως την καταστροφή της Γιαννιώτικης ισραηλιτικής κοινότητας από

το γερμανικό ναζισμό φέλνотανε στη συναγωγή σε γλώσσα νεοελληνική Γιαννιώτικη κάθε χρόνο. Γιαννιώτες Ισραηλίτες, ικανοί γνώστες της αραμαϊκής γλώσσας, που την είχαν σπουδάσει στην εβραϊκή σχολή των Ιωαννίνων που λειτουργούσε από την εποχή της Τουρκοκρατίας και λεγότανε **Ταλμούδ Τορά δπλ. διδασκαλία του Νόμου, Σχολείου** ή κρατώντας το αραμαϊκό κείμενο του Ιωνάθαν ή τη Γιαννιώτικη νεοελληνική μετάφρασή του το έφελναν στη Συναγωγή ελληνικά. Της αραμαϊκής αυτής παραφράσεως μετάφραση τελευταία στη Γιαννιώτικη ελληνική γλώσσα είναι αυτή που έκαμε ο Γιαννιώτης Ισραηλίτης **Αβραμ Μωσέ, νοικοκύρης**, διδάσκαλος της εβραϊκής στα τελευταία του χρόνια στην Κέρκυρα. Η Γιαννιώτικη αυτή νεοελληνική παράφραση η τελευταία σώζεται και σήμερα, αλλ' από αυτή είχαν προηγηθεί και άλλες παραφράσεις σε παλιότερη Γιαννιώτικη γλώσσα και θα έδινε ένα σπουδαίο γλωσσικό μνημείο η ανακάλυψη παραφράσεως αρχαιότερης από του Νοικοκύρη, διότι θα καθιστούσε γνωστή την εξέλιξη της Γιαννιώτικης νεοελληνικής γλώσσας.

Οι Ισραηλίτες των Ιωαννίνων δεν είναι μόνον Γιαννιώτες που μιλούν και φέλνουν την κατά καιρούς Γιαννιώτικη γλώσσα, αλλά μνήθηκαν και τη χριστιανική αγαθοεργία παίρνοντας παράδειγμα από τους αείμνηστους Ζωσιμάδες. Ο **Ιω. Λαμπρίδης** που έγραψε κατά το 1887 το βιβλίο του το πολύτιμο - που έγινε σπάνιο και είναι απόλυτη ανάγκη να ανατυπωθεί - **Ήπειρωτικά αγαθοεργήματα** αναφέρει αρκετούς Γιαννιώτες Ισραηλίτες ευεργέτες. Στις δύο ισραηλιτικές Συναγωγές των Ιωαννίνων αναγράφονται σε μωσαϊκή γλώσσα Ισραηλίτες ευεργέτες και τα ευεργετήματά των. Είς δε το Ισραηλιτικόν σχολείον σώζονται δέκα ενισπόμενες πλάκες Ισραηλιτών Γιαννιωτών ευεργετών και των ευεργετημάτων των. Οι επιγραφές αυτές για την ιστορία

των Ιωαννίνων ανάγκη να μεταφρασθούν νεοελληνικά και να δημοσιευθούν. Στη θέση αυτή αναφέρω λίγους νεότερους Ισραηλίτες Γιαννιώτες ευεργέτες που τους ανακάλυψα εις τα αρχεία της Μητροπόλεως Ιωαννίνων και τους οποίους ανέφερα και στο βιβλίο μου "140 ευεργέτες των Ιωαννίνων".

α) Ο **Μεγρή Σολμών** (+1915) Με διαθήκη του στην Αθήνα άφησε για ίδρυση

Εβραίοι των Ιωαννίνων. Φωτογραφία του 1911

"Μεγαλείου Ισραηλιτικού Νοσοκομείου".

β) Η **Μαζαλιώβ Ματαθία**, στα 1936 άφησε το σπίτι της στο χριστιανικό νοσοκομείο του Γ. Χατζηκώστα.

γ) Ο **Ουριέλ Σαμουέλ Μπατινός** στα 1937 άφησε το σπίτι του στο Ισραηλιτικό γηροκομείο της πόλεως μας που είχε από τους ιδρυτές του το όνομα "Μπαθ Γεσουά βε Ραχέλ", δηλ. Οίκος του Γεσουά και της Ραχέλ.

δ) Ο **Μπουορρή ή Γεσουά μπέν (υιός) του Σολωμού Γιακώβ**, απεβίωσε στην ομηρεία στα 1944, αλλά με διαθήκη του το 1934 είχε πληροδοτήσει Ισραηλίτες αυτός στο Νοσοκομείο Γ. Χατζηκώστα

χίλια δολάρια εις μνήμην του ιδίου και της συζύγου του Ραχίλ. Το κληροδοτήμα του εκκρεμεί στα αμερικανικά δικαστήρια.

ε) Από μια εβραϊκή επιγραφή που είναι πάνω στην εξώθυρα ενός σπιτιού απέναντι από τα σημερινά γραφεία της Μητροπόλεως Ιωαννίνων, φαίνεται ότι το σπίτι αυτό ανήκει στον Μεναχέμ Μωσέ, που το αφιέρωσε για Ισραηλιτικό σχολείο. Και αντί το κτίριο αυτό να επιστραφεί στη μικρή τώρα Γιαννιώτικη κοινότητα ή να διατεθεί για εκπαιδευτικούς σκοπούς, από το 1942 με την έξοδο των Ισραηλιτών στη Γερμανία κατακρατείται από το ελληνικόν δημόσιον και χρησιμοποιείται για κατοικία του Γενικού Διοικητού Ηπείρου.

***

Όταν πρωτοάρχισαν και οι Ισραηλίτες συμπολίτες μας μιμούμενοι τους Ζωσιμάδες και τα Ελέη της Μητροπόλεως, Ιωαννίνων να κάμουν κι αυτοί παρόμοια δικά τους Ελέη, οι Γιαννιώτες Χριστιανοί είτε από ζηλεια είτε από φανατισμό, των αμαθών της τότε εποχής, εφρονεύθηκαν το γεγονός αυτό με τους παρακάτω σατυρικούς στίχους:

Θέλησαν να κάνουν κι οι Ουβραίοι
Των Ζωσιμάδων τα Ελέη
Νταβζικιών ⁽¹⁾ εφέντης η αρχή,
κι αυτός τους καν' τη διδασχ.
Κι όταν τ' άκου κι η Μαριπέ ⁽²⁾
απ' τ' χαρά τς μέσα μπαιν'
κι' φερν' τ' αφεντ' τς τον τζιουμπέ ⁽³⁾
πούχε μεσ' στη τζέπη το τζιουμπέν ⁽⁴⁾
Για κι ο Μωϊζής τ' Αλκαλάη ⁽⁵⁾
με χαρά μεγάλ' τ' ακούει
Λόγος μεγάλος γίνηκε
στο Κουρμανιό στη μεσ'
Χά! Χά! Είμαστε κι εμείς ⁽⁶⁾
Δεν είστε μονάχα εσείς ⁽⁷⁾
Σας αρέσ' δεν σας αρέσ' "

(Από την *Ηπειρωτική Εστία*, τόμος 3, 1954
(Για την *Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων*
έχουν δημοσιευθεί μελέτες στα τεύχη 3/3, 8/19,
17 αφιέρωμα, 42/15, 47/3, 63, 68/36, 81/26,
106/20 του περιοδικού "ΧΡΟΝΙΚΑ".)

1. Νταβζικιών εφέντης = Πλούσιος Ισραηλίτης φιλότουρκος.
2. Μαριπέ = όνομα που έδιναν συνήθως οι Ισραηλίτες στην υπηρέτρια, όπως οι Τούρκοι έδιναν το όνομα Φατιμέ.
3. Τζιουμπές = χειμωνιάτικο επανωφόρι.
4. Τζιουμπέν = μικρό χρηματοφυλάκιο πέτσινο
5. Αλκαλάης = πλούσιος Ισραηλίτης, υπήρκος Γάλλος
6. Εμείς = και ημείς οι Ισραηλίτες είμαστε άξιοι νάχωμε Ελέη.
7. Εσείς = και όχι μόνον σεις οι Χριστιανοί.

Ένα αναχρονιστικό "έθιμο": Το "κάψιμο του Ιούδα"

Από πολλά χρόνια το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο επισημαίνει ότι το έθιμο για "το κάψιμο του Ιούδα" δεν εξυπηρετεί κανένα ελληνικό ηθογραφικό ή Χριστιανικό θρησκευτικό στοιχείο. Αποτελεί απλώς μια έκφραση μισαλλοδοξίας που δεν μπορεί να καλύψει μια, δήθεν "παράδοση". Διατηρείται απλώς ως υπενθύμιση κατά τον "κακού Εβραίου". (Στην Ύδρα π.χ. κάθε Πάσχα, ο εκεί Μητροπολίτης δεν παραλείπει να παραστεί στην "τελετή").

Η παρακάτω αναδημοσιευμένη επιστολή του γνωστότατου λαογράφου Καθηγητού κ. Δημ. Σ. Λουκάτου (από την "Καθημερινή", 28.4.1990) δείχνει το σωστό δρόμο. Ας ακούσουν τις απόψεις του οι αρμόδιοι...

Απόψεις για το "έθιμο"

Πολλά "παράδοσιακά" διαφημίσθηκαν, τις πρόσφατες ημέρες του Πάσχα, με πνεύμα, μάλλον "τουριστικό". Ανάμεσα σ' αυτά και το "κάψιμο του Ιούδα", που αναγγέλθηκε και ως τηρητέο πατροπαράδοτο έθιμο. Από ένα χωριό της Β. Ελλάδας (δεν το αναφέρω, γιατί και σε άλλα μπορεί να έγινε το ίδιο), δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες, ότι "με πρωτοβουλία του (εκεί) Πολιτιστικού Συλλόγου" θα "εκαίονταν" το βράδυ του Πάσχα ο Ιούδας. Η διαδικασία θα άρχιζε από τη Μ.Πέμπτη, με την κατασκευή του ομοιώματος (σημαντικό γεγονός!) και την Κυριακή του Πάσχα, το απόγευμα, θα γινόταν το "κρέμασμα του προδότη" σε ειδικό (πάνοπτο) ικρίωμα, αργά δε το βράδυ θα άναβε η φωτιά που θα "έκαιε" (θεαματικά και πυροροτικά) το ομοίωμα...

Με την πείρα και την ευθύνη μου, ως λαογράφου, θεωρώ το έθιμο αυτό (έστω και με τον παλιό του συμβολισμό) κακώς αναβιούμενο, αφού ο ίδιος ο λαός μας το είχε εγκαταλείψει, με το δικό του πολιτιστικό ένστικτο, γιατί και οι παλιές συνθήκες της αλληγορίας του, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και των αντιεβραϊκών φανατισμών, έλειψαν, και γιατί είδε πολλά κρεμάσματα και ολοκαυτώματα, δικά του και των Εβραίων στα χρόνια του πρόσφατου πολέμου και της κατοχής.

Οι "πολιτιστικοί", λοιπόν, σύλλογοι που ψάχνουν (σ' όλη την Ελλάδα) για θέματα "παράδοσιακών" αναβιώσεων και θεαμάτων, θα πρέπει να ελέγχουν τις επιλογές τους και με "πολιτιστική σκέψη" που θα αφορά όχι μόνο εμάς, αλλά και τα παιδιά μας".

Συμπληρωματικά προστίθεται ότι: πολλές τουριστι-

κές οργανώσεις του εξωτερικού θεωρούν το "έθιμο" αυτό ως ανατριχιαστικό και ως δείγμα πνευματικής υπανάπτυξης. Με αφορμή μάλιστα την σχετική "τελετή" έχουν γίνει διαβήματα στον ΕΟΤ κι έχουν αποσταλεί διαμαρτυρίες από αγανακτισμένους τουρίστες διαφόρων χωρών".

Οι απόψεις του κ. Δημ. Λουκάτου

Στο βιβλίο του "Πασχαλινά και της Άνοιξης" (Εκδόσεις Φιλιππότη 1987, σελ. 119) ο κ. Δ. Λουκάτος γράφει συμπληρωματικά:

"Πρόσφατη περιγραφή για το έθιμο αυτό, με γενικότερες παρατηρήσεις και ιστορικά πλαίσια, έχουμε στη μελέτη του Πάνου Λιαλιάση. "Το κάψιμο του Ιούδα, πασχαλινό έθιμο της Ασίας" Πρακτικά Α' Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών, Αθήνα 1979, σ. 139-154 (με εικ.). Δεν νομίζω, πως θα πρέπει να ευνοούμε το έθιμο, ώστε να συνεχίζεται. Αποτελεί μεν μια συμβολική τιμωρία του (κάθε) Προδότη, η καταδίκη όμως γενικεύεται στον κάθε "Εβραίο" (με τους παλιούς αντιεβραϊκούς φανατισμούς) και δεν συμβαδίζει πια με τη διεθνή αποδοχή του σοβαρού κράτους - έθνους του Ισραήλ. Άλλωστε το θέαμα του απαγχονισμού και του καψίματος, που θυμίζει Νταχάου, είναι μακάβριο. Ωραία και πολιτισμένη διέξοδο, στις Αναστάσιμες ανάγκες εκτόνωσης, έχουν δώσει στο Λεωνίδι της Κυνουρίας, όπου, μετά το "Χριστός Ανέστη" σπρώχνουν πυρο-ωθούμενα, αερόστατα οι διάφορες ενορίες, κι οι συμπολίτες τους (ξενιτεμένοι) τους ενισχύουν με χρήματα. (Πληροφορία Γιώργου Ιωακείμ 1983)."

ΧΡΟΝΙΚΑ זרנונית

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2 - 104 39 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 88.39.951

Υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο:
Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. **Ιωσήφ Λοβιγγερ**
Σουρμελή 2

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

Ονόματα Εβραίων της Ελλάδας

Του λογοτέχνη κ. Γ. Ζωγραφάκη

Σ' ένα πρώτο στάδιο θα μπορούσαμε να διακρίνουμε, ως προς την προέλευσή τους, εννέα ομάδες στα εβραϊκά ονόματα στην Ελλάδα: Τα πατριδωνυμικά, τα ιερατικά, τα θεοφόρα, τα επαγγελματικά, τα ιδιωτικά, τα εξελληνισμένα εβραϊκά ονόματα, τα παρτσούβλια, τα περιστασιακά ονόματα, και τα μεταμορφωμένα εβραϊκά ονόματα.

Στα ιερατικά ονόματα κυριαρχούν τα **Κοέν** και **Λεβή**. Στην εβραϊκή "Κοανούτ" σημαίνει αξίωμα, Κοέν και Κοανείμ (πληθυντικός) ονόμαζαν τα μέλη του ανωτάτου ιερατείου. Πρώτος γενάρχης τους θεωρείται ο αδελφός του Μωΐση,

Ααρών **Ακοέν** ή **Χακοέν**. Ακολουθούν οι **Λεβή**, που κατά την παράδοση προέρχονται από την ιερατική φυλή του Λεβή. Είναι αυτοί που πρόσφεραν τις θυσίες, φέρουσαν τα ιερά άμφια στον αρχιερέα, άνοιγαν και έκλειναν τις θύρες του ναού, έβαλλαν ψαλμούς του Δαβίδ κ.λπ. Πάλι σ' αυτά πρέπει ν' αναφερθούν, ιδιαίτερα για τους Εβραίους, της Θεσσαλονίκης και της Τουρζίας, οι **Χασιδ** (=δίκαιοι) και οι **Περαγιά** (=άνθος του Θεού) που θεωρούνται πως και αυτοί προέρχονται από το γένος των Κοανείμ (Κοέν).

Όσο για τους Λεβή, ας προστεθεί ότι το επίθετο τούτο, στον άλλο εβραϊκό κλά-

δο, τον Εσκεναζείμ (Ασκεναζ=Γερμανία) πήρε ποικίλες μορφές, όπως Loebe, Louv, Levinson, Weil Levinsky κ.α.

Πολλά ονόματα είναι θεοφόρα. Σχηματίζονται με το μόριο Ελ, ή Για ή Για. Και τα τρία αντικαθιστούν και σημαίνουν το όνομα του Θεού (Γιαβέ) που δεν επιτρέπεται να προφερθεί από ανθρώπινα χείλη, παρά μια φορά το χρόνο, μέσα στο Άδυτο των Αδύτων, από τον αρχιερέα, στη μεγάλη γιορτή του Εξίλασμου (Γιομ Κιππούρ). Αναφέρουμε, χαρακτηριστικά, δείγματα ονομάτων από τις τέσσερις υποδιαίρεσεις τούτης της κατηγορίας:

ΘΕΟΦΟΡΙΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Ελ-αζάω-ο θεός εβρήθησε
Ελί - Μέλεζ = ο θεός μου βασιλιάς
Ελί-Έζεω = ο θεός μου βοηθός μου
Ελ-Κανό = ο θεός εξαγόρασε η
Ασά-Ελ = εποίησε ο θεός = Ασαέλ Χαγκού - Ελ = γύρτασαν το θεό = Χαγκουέλ
Σαμιού - Ελ = άκουσαν το θεό = Σαμουέλ
Ραφά Ελ = γιάτρευσε ο θεός = Ραφαέλ.
Δανι-Ελ = με έζηρνε ο θεός = Δανιέλ
Σεμά - Για = άσχησε ο θεός (Σεμαγιά)
Αζάω - Για = βοήθησε ο θεός (Αζαριά)
Ζαχάω - Για = θυμήθηκε ο θεός (Ζαχαρίας)
Ουζι-Γιο = δύναμή μου ο θεός (Ουζίγιο)

Μπενουζίγιο = γιος του Ουζίγιο.
Ναχούμ - Για = ο θεός με παρηγόρησε (Ναχμίας) και αναστροφικά:
Γιο-Χαν = ο θεός χάρισε (Γιοχανά=Ιωάννης)
Γιο-Νατάν = ο θεός έδωσε (Ιωνάθαν)
Γιο-Γιακείμ = ο θεός θ' αποκαταστήσει (Ιωακείμ)
Υπάρχουν και θεοφορικά ονόματα συνθετα από μονάχα τα υποκατάστατα μόρια της Θεότητας Ελ, Για ή Για, δίχως σήμα όνομα ή επίρρημα. Π.χ.
Ελί-Για=ο Θεός μου θεός (Ηλίας)
Γιο-Ελ=ο θεός θεός (Ιωήλ)
Για-κο-Ηλ=ο θεός σαν το θεό (Γιακοέλ).

ΙΣΠΑΝΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ

Επειδή οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης και γενικότερα της Μεσογείου προέρχονται από την Ισπανία, αποκαλούμενοι Σεφαρι(α)δεμι από τα Σεφαράδ που σημαίνει εβραϊκά Ισπανία, ας σταθούμε περισσότερο στα ονόματά τους που τα πιο πολλά είναι πατριδωνυμικά τους. Αυτά διατηρούνται αναλλοίωτα, ως τις ημέρες μας. Παίρνουμε στην τύχη μερικά απ' αυτά:

Behar=χωριό της επαρχίας Salamanca
Albelda=χωριό της επαρχίας Huesca
Beraha=από το Bahara, χωριό κοντά στη Μαδρίτη.
Benforado=χωριό της επαρχίας Castillia
Canetti=χωριό της επαρχίας Cuenca Valencia

Cases=χωριό στα ανατολικά Πυρηναία
Covo=χωριό στην επαρχία Vallencia
Castro=πολλά τοπωνύμια στις επαρχίες, Cordova, Leon, Valencia, Almeria, Sevilla.
Errera=χωριό της επαρχίας Sevilla
Gatenio=χωριό κοντά στα Πυρηναία
Leon = πόλη και επαρχία της Ισπανίας
Pardo=επαρχία της Μαδρίτης
Saporta=Seis Puertas της Ισπανίας
Saragussi=από την Saragossa
Segura=χωριό της επαρχίας Guipuzcoa
Torres=πολλά τοπωνύμια της Ισπανίας

ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ

Επειδή όμως και πολλές από τις οικογένειες Εβραίων της Ελλάδας εγκαταστάθηκαν πρώτα στην Ιταλία, όπου και παρέμειναν για 2-3 γενιές, έχουμε μιαν άλλη ομάδα επωνύμων με ιταλική προέλευση, όπως:

Cunio=από το Cuneo της επαρχίας Piemonte
Florentin=από το Φλωρεντία
Modiano=από το Modigliano ή από τη Modena
Massarano=από τη Mazzarano λιμάνι της Ιταλίας.
Varsano=από το Conversano της Απουλίας.
Tiano=από το Τεάνο της Κεντρικής Ιταλίας.

Recanati= από το Porto Recanati της Κεντρικής Ιταλίας.
Άλλη ομάδα είναι τα ισπανόγλωσσα επώνυμα που δείχνουν κάποιον χαρακτηριστικό του πρώτου κατοίκου.
Abastado=ο "φτασμένος", ο ικανοποιημένος
Albo ή Alvo=Λευκός
Bueno=Καλός
Benveniste=Bien Venido= ο ευπρόσδεκτος
Calderon=το ξύλινο καλάθι
Vida=ζωή.

ΑΡΑΒΙΚΗΣ ΑΡΧΗΣ

Πλάι σ' αυτά εμφανίζονται και ονόματα αραβικής αρχής, αφού οι Άραβες εισέβαλαν επί αιώνες τη ζωή της Ιβηρικής Χερσονήσου:

Al-Sheh=ο Σεΐχης, Al-Mosnipo=ο ρήτορας, Αμαρ=αρχιτέκτων, Attias=δόρο, Danor=ζωγράφος, Sides (από το Sid)=

αρχηγός, άρχοντας, κύριος.

Άλλα είναι τουρκικής αρχής που επιχωρήσαν στη Θράκη: Ξάνθη, Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη, π.χ. Yeni=Νέος, Tzivne=tzerve,=κεφαλομάνηλο.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

Τέλος άλλα ονόματα δείχνουν ατομικό ή οικογενειακό γέννημα: Αν ένα παιδί, γεννήθηκε Σάββατο, έπαινε το όνομα Σαμπετάι=Σαββατιανός. Το όνομα Νισίμ δινόταν σε παιδιά που ήρθαν στον κόσμο τον Νισάν (το μήνα των θαυμάτων). Το Νησίμ, είναι πληθυντικός του ονόματος Νες=θαύμα. Το όνομα Μορδοχάι (μορδοχάιος κατά τη μετάφραση των Ο') έπαινε το αγόρι που γεννιόταν την ημέρα της εορτής της Εσθήρ (το Πουρעם), όταν σόφθηκαν οι Εβραίοι που ζούσαν την εποχή που βασιλεύει ο Ασουήρος (Αχαβερώς, κατά τη βίβλο) από τη σφαγή που σχεδίαζε εναντίον τους ο πρωθυπουργός της χώρας Αμιάν, έπειτα από καταγγελία του θεού της Εσθήρ Μορδοχάου και χάρη στην εύνοια που εκδήλωνε για την Εσθήρ ο Βασιλιάς.

Το όνομα Μερκάδο και Μερκάδα, εξαγορασμένος, δινόταν στο αγόρι ή στο κορίτσι που το εξαγόραζαν φιλικά πρόσωπα,

για να το προστατεύσουν από το θανατικό που έληπε τα παιδιά άτυχης οικογένειας. Η εξαγορά ήταν συμβολική, δημιουργούσε όμως ψυχικούς δεσμούς μεταξύ ενός Μερκάδο και του εξαγοραστή, τόσο, που έπρεπε έστω και συμβολικά, να ζητηθεί η άδειά του, όταν ένας Μερκάδο, αποφάσιζε να παντρευτεί.

Αν κάποια μύηση συνέπιπτε με ένα ευχάριστο γεγονός, δίναν στο παιδί το όνομα Σιμάν-Τοβ=Ευτυχισ. Κι αν ήταν κορίτσι, Μαζάλ-Τοβ=Ευτυχία.

Το τραγικό ολοκαύτωμα στο βιομήτο της ναζιστικής γενεαλογίας, εσάρωσε σχεδόν ολοκληρωτικά όλες τούτες τις παραδόσεις που, κατά τον εύστοχο χαρακτηρισμό ενός μελετητή του ισπανοεβραϊκού πολιτισμού, κινδυνεύουν να μεταβληθούν "σ' ένα μουσειακό αντικείμενο".

(Ο κ. Γ. Ζωγραφάκης είναι συγγραφέας, ποιητής, ιστορικός, κριτικός και μεταφραστής, εκ των κορυφαίων πνευματικών ανθρώπων της Θεσσαλονίκης).

Η αξιολογία της Αγίας Γραφής

Πρόσφατες μαρτυρίες υποστηρίζουν τη βιβλική περιγραφή για την καταστροφή της Ιερουζαλή από τον Ιησού του Ναυή. (Time International, 5 Μαρτίου 1990. Στήλη: "Επιστήμη")

"Και εσάλπισαν τας σάλπιγγας οι Ιερείς ως δε ήκουσεν ο λαός των σάλπιγγων, ηλάλαξε πας ο λαός άμα αλάλαγμό μεγάλο και ισχυρό και έπεσεν άπαν το τείχος κύκλω, και ανέβη πας ο λαός εις την πόλιν"

(Ιησους Ναυη στ. 20)

Ένα από τα δραματικά γεγονότα που αναφέρεται η Παλαιά Διαθήκη είναι η καταστροφή της πόλεως της Ιερουζαλή από τους Ισραηλίτες. Το γεγονός αυτό απετέλεσε για πολλές δεκαετίες σημείο αντιλεγόμενο μεταξύ των ειδικών επιστημόνων, πολλοί απ' τους οποίους το θεωρούσαν μύθο. Τα τελευταία μάλιστα τριάντα χρόνια υπηγάε σχεδόν ομοφωνία στο θέμα αυτό. Στη δεκαετία του '50 η βρετανιά αρχαιολόγος Kathleen Kenyon βεβαίωσε ότι η καταστροφή της Ιερουζαλή συνέβη γύρω στα 1550 π.Χ., δηλαδή 150 χρόνια πριν την εμφάνιση του Ιησού του Ναυή.

Ο αρχαιολόγος, όμως, Bryant Wood, σε πρόσφατο άρθρο του που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό "Επιθεώρηση Βιβλικής Αρχαιολογίας", που εκδίδεται στη Washington, υποστηρίζει ότι η Kenyon έκανε λάθος στους χρονολογικούς υπολογισμούς της. Μετά από πρόσφατες έρευνες ο Bryant Wood συμπραίνει ότι τα τείχη της Ιερουζαλή έπεσαν ακριβώς την ίδια χρονολογία με αυτήν που αναφέρει η Αγία Γραφή.

Τα συμπεράσματα της Kenyon σχετικά με τη χρονολογία της καταστροφής της πόλεως της Ιερουζαλή βασίζονταν σχεδόν εξ ολοκλήρου στο γεγονός ότι, κατά τις επιτόπιες έρευνες που έκανε στην περιοχή της Ιερουζαλή, δεν συνάντησε ποτέ ανά απομεινάκια ορισμένων κυρτωσών διακοσμητικών πλινθίων αγγείων, που ήταν πολύ δημοφιλή στην περιοχή αυτή γύρω στα 1400 π.Χ., δηλαδή την εποχή που η Αγία Γραφή τοποθετεί την καταστροφή της πόλεως. Αυτή, λοιπόν, η έλλειψη των

συγκεκριμένων αγγείων την ώδηγησε στο συμπέρασμα ότι η Ιερουζαλή είχε πριν το 1400 π.Χ. ερημωθεί και ήταν ακατοική. Ο Bryant Wood, όμως, ειδικός επιστήμονας στον κλάδο της αρχαίας αρχαιολογίας και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο, αναφέρει ότι οι ανασκαφές που έκανε η Kenyon έγιναν σε μια περιοχή της Ιερουζαλή, όπου ζούσε κυρίως ο πτωχός πληθυσμός της πόλης, πράγμα που απέκλειε ενθές εξ αρχής τη δυνατότητα εύρεσης αυτών των ακριβών εισαγόμενων αγγείων. Γι' αυτό και κατά τις ανασκαφές βρέθηκαν άλλα πλινθία αγγεία, μικρότερης αξίας, που ήταν σε χρήση γύρω στα 1400 π.Χ.

Παρά την αμφιλεγόμενη χρονολογική τοποθέτηση της καταστροφής της Ιερουζαλή από την Kenyon όλες οι άλλες ανακαλύψεις της έρχονται σε πλήρη συμφωνία με τη διήγηση της Αγίας Γραφής.

Κατ' αρχήν διαπίστωσε ότι τα τείχη της Ιερουζαλή έπεσαν ξαφνικά και μονομιάς, όπως αναφέρεται στη Βίβλο. Πολλοί ειδικοί επιστήμονες πιστεύουν ότι η καταστροφή των τειχών προκλήθηκε από σεισμό, γεγονός που εξηγεί και την κατασκήνη προσορύνου υδατοφόραχτη στον Ισραήλ ποταμό, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Αγία Γραφή. Επιπλέον, ανάμεσα στα άλλα ευρήματα που ήρθαν σε φως κατά τη διάρκεια των ανασκαφών της Kenyon, ήταν και μωδια (βατάκια)* γεμάτα σάβρα, γεγονός που έρχεται σε πλήρη συμφωνία με τη διήγηση της Αγίας Γραφής για την άμεση κατάληξη της Ιερουζαλή από τους Ισραηλί-

τες. Αν η πόλη είχε αντιμετωπίσει μακροχρόνιο πολιορκία πριν την τελική συνθηκολόγηση, όλα τα σιτηρά θα είχαν εξαντληθεί.

Ένα ακόμα ενδιαφέρον στοιχείο είναι και η ύπαρξη, στην περιοχή αυτή, ενός λαχούς στήματος σπάτης στο έδαφος, το οποίο, σύμφωνα με τις ειδικές μετρήσεις, τοποθετείται γύρω στα 1400 π.Χ. Έτσι τεκμηριώνεται η διήγηση της Αγίας Γραφής, που αναφέρει ότι οι Ισραηλίτες δεν κατέλαβαν μόνο την πόλη αλλά και την εκσφαι. Τέλος, ορισμένα αρχαιολογικά φυλάκτα, που βρέθηκαν σε τάφους στην Ιερουζαλή, χρονολογούνται από τους ειδικούς γύρω στο 1400 π.Χ. Και ο Bryant Wood καταλήγει: "κατά τη γνώμη μου η βιβλική διήγηση είναι ακριβής".

Άλλοι, ωστόσο, επιστήμονες, παρ' όλο που δεν βρισκουν λάθη στις θέσεις του B. Wood, παραμένουν δύσπιστοι, διότι δεν δέχονται ότι ο Ιησούς του Ναυή με τους Ισραηλίτες εισήλθαν στη γη Χαναάν το 1400 π.Χ., αλλά 200 χρόνια αργότερα και μάλιστα όχι ως κατακτητές αλλά ως μετανάστες. Φαίνεται πως οι αμφισβητήσεις των λογίων γύρω από τα στρατιωτικά κατορθώματα του Ιησού του Ναυή θα έχουν συνέχια. Βλέπετε, σε θέματα πίστωσης η επιστήμη δεν έχει ποτέ τον τελευταίο λόγο.

**Μετάφραση
Α.Α.Κ.**

(Από τις Κοινωνικές Τομές, Απρίλιος 1990)
* Βατάκι= μωδια, μέτρο χωρητικότητας δημοτικώς που αντιστοιχεί σε 8 γαλιόνα.

Ο Δαυίδ σκοτώνει τον Γολιαθ. Από το Παρισινό Ψαλτήρι: Κωνσταντινούπολη 10ος αιώνας.

ΤΟ ΑΣΜΑ ΤΟΥ ΤΟΞΟΥ

Το ωραιότερο δείγμα ελεγειακής ποίησης στο αρχαίο Ισραήλ

Του κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΙΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ, Δικηγόρου

Το μεγαλείο και ο ψυχικός δυναμισμός του ανθρώπου αναδεικνύεται ανάγλυφα, στον άδικο και πρόωφο θάνατο ενός αγαπημένου προσώπου. Το γεγονός του θανάτου επέρχεται σαν καυτερός κυκλώνας, σαν ένας ανεμοστρόβιλος στον συναισθηματικό κόσμο του θηνούντος που σαρώνει τα πάντα. Ο άνθρωπος λυγιά κάτω από το βάρος του πόνου σαν στάχυ στην ξηρασία γιατί ο θάνατος μετατρέπει το "μοναδικό" ζων πρόσωπο, σε άψυχη νεκρή ύλη.

Αν τύχει όμως ο θηρολογών, να είναι ποιητής με γνήσια ποιητική φλέβα, τότε όλος ο πόνος, όλη η θλίψη μπορεί να μετουσιωθεί σ' έναν θηήνο λεπτής και υψηλής συγκινησιακής στάθμης, σ' ένα ελεγείο δυναμικό που μπορεί να προξενήσει οδήγη συγκινησεων στον αναγνώστη.

Αν αυτό ισχύει για κάθε ελεγείο, πολύ περισσότερο ισχύει για το υπέροχο

ελεγείο του Δαβίδ, που συνέθεσε εξ' αφορμής, του επιστήθιου φίλου του Ιωνάθαν και του πεθερού του Σαούλ.

Για να μπει κανείς καλύτερα στον νοηματικό κόσμο του ελεγείου και να ξεκλειδώσει με τις μυστικές δικλίδες της ενόρασης και της φαντασίας τη συγκινησιακή φόρτιση του ψυχικού κόσμου του Δαβίδ, είναι αναγκαίο ίσως να προτάξουμε δύο λόγια για το ιστορικό φόντο.

Ιστορικά στοιχεία

Ο Δαβίδ - ο γιος του **Ιεσσαί** από τη Βηθλεέμ - είχε νυμφευθεί την **Μιχάλ (Μελχολ)** κόρη του **Σαούλ**, βασιλιά του Ισραήλ, αλλά βρισκόταν κάτω από τη δυσμένεια του πεθερού του εξαιτίας της συνεχιζομένης ανόδου του γοήτρου του στις καρδιές των Ισραηλιτών, μετά μάλιστα τη νίκη του κατά του Φιλισταίου γίγαντα **Γολιαθ**. Επανελημμένος ο

Σαούλ προσπάθησε να εξοντώσει το Δαβίδ, αλλά απέτυχε, και ο Δαβίδ έδειξε τουλάχιστον δύο φορές μεγαλοψυχία απέναντί του και ενώ είχε πέσει στα χέρια του δεν τον θανάτωσε. Ο Σαούλ όμως κυριευμένος από ένα παράξενο πνεύμα ζηλοτυπίας, μελαγχολίας και νευρικής κατάπτωσης - φαινομενικά μετανοεί - αλλά συνεχίζει να καταδιώκει το γαμβρό του, "εκζητών την ψυχή αυτού", ο οποίος για να επιβιώσει, αναγκάζεται να ζητήσει άσυλο αυτός και η οικογένειά του με τους άνδρες του στον Φιλισταίο **Αγκούς**, βασιλιά της Γαθ. Ο Αγκούς χορηγεί άσυλο στο Δαβίδ - παρόλο που οι Φιλισταίοι και οι Ισραηλίτες βρίσκονται σ' εμπόλεμη κατάσταση - για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Τα αντίπαλα στρατεύματα άρχισαν να συγκεντρώνονται, οι μεν Φιλισταίοι εις Σουννήμ οι δε Ισραηλίτες - με επικεφαλής τον βασιλιά Σαούλ - στα όρη Γελβούε. Στη μάχη που επακολούθησε

στα όρη Γελβουέ που βρισκονται στη βόρεια περιοχή της Παλαιστίνης, ο στρατός του Σαούλ νικείται κατά κράτος, τα τρία του παιδιά σκοτώνονται και ο ίδιος πληγωμένος, για να μην πέσει ζωντανός στα χέρια των εχθρών του, αυτοκτονεί κάμνοντας χρήση της ρομφαίας του. Μεταξύ των φονευθέντων κείται και ο Ιωνάθαν γιος του Σαούλ και αδελφικός φίλος του Δαβίδ.

Ο Δαβίδ εντοσκόμενος στη Σικλάγ (Σκελάκ), 100 μίλια νοτιοδυτικά από τα Γελβουέ, πληροφορείται από Αμαλητική αγγελιοφόρο την ήττα των Ισραηλιτών και τον τραγικό θάνατο του Σαούλ και Ιωνάθαν, και ξεσπά σε θρήνο. Κάτω από το κράτος αυτής της βαθιάς συνασθηματικής έντασης συνθέτει το ελεγείο του για τους δύο "λέοντας του Ισραήλ", το λεγόμενο "Άσμα του τόξου" που έχει αναγνωρισθεί ως το ωραιότερο δείγμα ελεγειακής ποιήσεως στο αρχαίο Ισραήλ.

Το κείμενο του ελεγείου

Παραθέτουμε το κείμενο του ελεγείου από την ωραιότητα λογοτεχνική απόδοση του λογοτέχνη - γιατρού Κ.Φοίλιγγου.

(Κοέλεθ, "Εκλογή από τη Βιβλική λογοτεχνία", τομ. Α., σελ. 173, 174).

εδ. 19 Ω περηφάνια του Ισραήλ
απάνω στα ψηλά-
ματά σου

κονταροχτυπημένη!
Πώς γείραν έτσι οι δυνατοί και πέσαν οι αντρωμένοι!

20 Μην πάτε και το πήτε μες στη Γαθ

Μες στις πλατείες της Ασκαλών
μην τον φωνάζετε και χαρούν των Φιλισταιών οι κόρες
κι' αναγαλλιιάσουν οι κοπέλες των αλλόφυλων.

21 Και σεις, βουνά του Γκιλμπαά,
δροσιά ας μην είναι απάνω σας ούτε βροχή,

ούτε χωράφια με πρωτόλουβους καρπούς.

Γιατί η ασπίδα εκεί των δυνατιών
πετάχτηκε. Η ασπίδα του Σαούλ,
έτσι σα να μη χρίστηκε με λάδι.

22 Από των σκοτωμένων το αίμα,
απ' των παλληκάρων

το πάχος, δεν πισώστρεψε του Γιο-
ναθάν το τόξο

και του Σαούλ δε γυρσε άδειο το
σπαθί.

23 Αγαπημένοι όσο που ζούσαν, ο
Σαούλ

κι ο Γιοναθάν. Ούτε στο θανάτό
τους χωρίστηκαν.

για μένα.

26 Μα κι' η αγάπη ποιήγες σε μένα
υπέροχη τ'αν.

Και την αγάπη γυναικών περίσσια
την περνούσε.

εδ. 27 Πώς πέσαν έτσι' οι δυνατοί

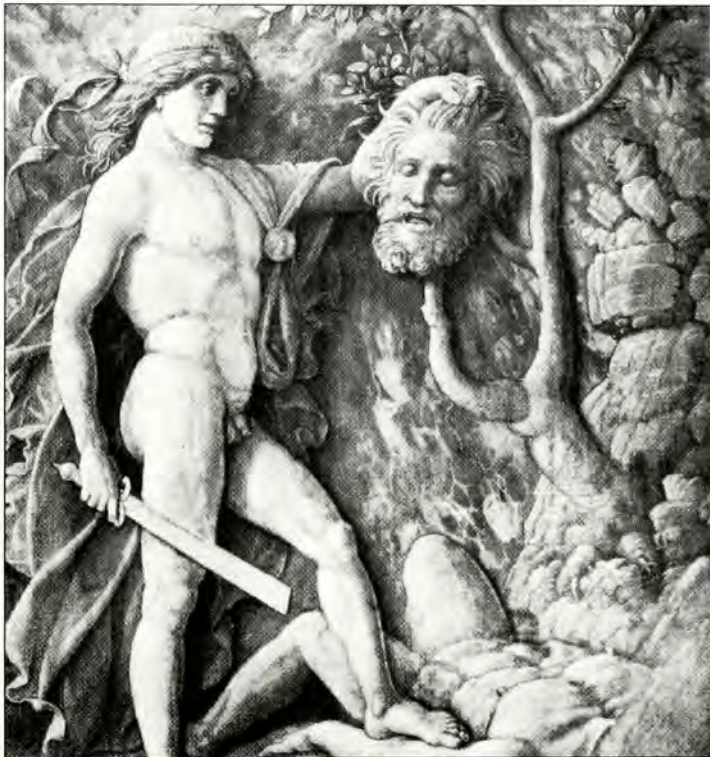
Και του πολέμου τ' άρματα πώς χά-
θηκαν και πάνε.

Αισθητική ανάλυση του ελεγείου

Θα μπορούσε κανείς να πει πολλά σε μιαν αισθητική ανάλυση αυτού του έξοχου ελεγείου. Ωστόσο οι παρατηρήσεις επικεντρώνονται σε δύο σημεία: στη δομή του ποιήματος και στο περιεχόμενό του.

Σύμφωνα με την πληροφορία που μας δίνει το χωρίον Β' Σαμ. α' 18, ο Δαβίδ, παράγγειλε να διδάξουν τους υιούς του Ιουδα τούτο το Άσμα του τόξου που αρχικά ήταν καταχωρημένο στη συλλογή των εξωβιβλικών εθνικών ποιημάτων, γνωστό ως **Βιβλίο του Ιασπρ.** (Ευθύς Ο'). Ατυχώς δεν ξέρουμε τίποτα το ουσιαστικό γι' αυτή τη συλλογή των εξωβιβλικών ποιημάτων και ασμάτων που μνημονεύεται και στο βιβλίο του **Ιησού του Ναυή** 10,13 και χάθηκε, ενώ ορισμένα τμήματά του ενσωματώθηκαν στην Παλαιά Διαθήκη. Δεν γνωρίζουμε επίσης,

γιατί ονομάστηκε Άσμα του τόξου και πρέπει να σημειωθεί ότι η λέξη Άσμα λείπει από το Μασωριτικό κείμενο και έχει υποδειχθεί από ερμηνευτές και μεταφραστές ως πιθανή, για το υπάρχον κενόν. Αν θεωρηθεί ότι αυτή είναι η ελλείπουσα, τότε πιθανόν να ονομάστηκε έτσι, γιατί αναφέρεται στο αητητο τόξο του Ιωνάθαν και κατ' επέκταση στον ίδιο, ή γιατί συνοδεύονταν - όταν το έψαλλαν μεταγενέστερα, - με ασκήσεις τοξοβολής (πρβλ. Β' Σαμ. 22, 35). Αργότερα το ελεγείο περιλήφθηκε και στο **Βιβλίο του Β' Σαμουήλ** (Β' Βασιλέων Ο') όπου και βρισκεται καταχωρημένο. (1.19 - 26). Από μια σύγκριση του

Ο Δαβίδ κρατώντας το κεφάλι του Γολιάθ.
Πινάκας του Andrea Martegna, 15ος αιώνας

Πιο ανάλαφροι ήταν κι απ' αυτούς
πιο δυνατοί κι' από λιοντάρια.

24 Κλάψτε, κοπέλες του Ισραήλ, για
το Σαούλ,

που κόκκινα σας έντυνε κι ομορφο-
κεντημένα

κι' έβαζε και στα ρούχα σας ολόχρου-
σα στολίδια.

25 Πώς πέσαν έτσι οι δυνατοί κατα-
μεσίς στη μάχη.

Ω Γιοναθάν, απάνω στ' αφηλώματά
σου χτυπημένα.

Πόσο πολύ λυπηθήκα

για σέναε, αδελφέ μου, Γιοναθάν.

Ο πολυαγαπημένος μου στάθηκες συ

Εβραϊκού Μασωριτικού κειμένου μ' αυτό των εβδομήκοντα, σε μερικά σημεία το ποίημα φαίνεται ότι έχει κάποια μικρο-αθροά, που οφείλονται στην μεταβίβαση του, και ατυχώς δεν μπορούν να αποκατασταθούν με βεβαιότητα, όπως π.χ. στα εδ. 18 και 21β (αγροί απαρχών) το νόημα του οποίου παραμένει δυσνόητο. Η διαφοροποίηση φαίνεται επίσης σ' ελάχιστα βέβαια σημεία και στις διάφορες άλλες συγχρονες μεταφράσεις και αποδόσεις του Άσματος όπως π.χ. στην έγκριση "Jerusalem Bible" και στη μετάφραση του Εβραϊολόγου καθηγητή

Β.Βέλλας, ("Θρησκευτικές Προσωπικότητες της Π.Δ." τομ. 1ος Αθήναι, σελ. 117). Ο παλαιοδιαθηκολόγος **Αθ. Χαστούνης** αποδίδει νομίζω επιτυχέστερα στο εδ. 21β τη δυσνόητη έκφραση "αγροί απαρχών" με την πιο δόκιμη "πεδία θανάτου". "Άγια Γραφή" εκδ. Δημητράκου 1960, τομ. Α' σελ. 720).

Το ποίημα είναι απλό στη δομή του: αποτελείται από τον πρόλογο (εδ. 19) το σόμα (20-26) και τον επίλογο (27). Ο πρόλογος αρχίζει με μια μεγαλόπρεπη και μεγαλόστομη έκφραση: (-Σαούλ και Ιωνάθαν - περηφάνεια του Ισραήλ που έπεσε κονταροχτυπημένη) και εισάγει αμέσως τον αναγνώστη στο θέμα που πρόκειται να επακολουθήσει. Ενώ οι περισσότερες συγχρονες μεταφράσεις μεταχειρίζονται τη λέξη περηφάνεια ή δόξα - μια πιο κατά γράμμα μετάφραση απ' το Εβραϊκό κείμενο, θα έπρεπε να την αποδώσει ίσως, ως ομορφιά, ή ακόμη καλύτερα ως αντίλοπη (γαζέλα) του Ισραήλ: γιατί το ζώο, ήταν γνωστό για την ομορφιά και τη συμμετρική αρμονία της μορφής του. Ο επίλογος περιέχει στοιχεία από τον πρόλογο. Η επώδυν τελειώνει με την αρχική φράση "πως έπεσαν οι δυνατοί" ενώ στο κύριο σόμα (εδ. 25) επαναλαμβάνεται η ίδια φράση, και αυτό δίνει αρμονικό δέσιμο σ' όλο το ελεγείο.

Στο κύριο σόμα μπορεί κανείς να παρατηρήσει σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις το γνωστό ιδιαίτον φαινόμενο της Εβραϊκής ποίησης, το λεγόμενο συνώνυμο παραλληλισμό, στον οποίο δύο στίχοι λέγουν περίπου το ίδιο

πράγμα με διαφορετικά λόγια. (εδ. 20). *Μην πάτε και το πήτε μες στη Γαθ. Μες στις πλατείες της Ασκαλών μην το φωνάζετε και χαρούν των Φιλισταιών οι κόρες κι αναγαλλιάσουν οι κοπέλες των αλλόφυλων.*

Μπορούμε να παρατηρήσουμε την ταύτιση των λέξεων πατήτε - φωνάζετε Γαθ - Ασκαλών, χαρούν - αναγαλλιάσουν, κόρες των Φιλισταιών - κοπέλες των απεριτμητών. (πρβλ. και εδ. 22). Η τεχνική αυτή του παραλληλισμού προσδίδει έμφαση και κομψότητα στον ποι-

στους Αιγυπτίους κ.λπ. Ο J.L.Kugel, στην έξοχη μελέτη του με τίτλο "The idea of biblical poetry: parallelism and his history" (1981), μελετά διεξοδικά το φαινόμενο του παραλληλισμού στη λογοτεχνία διαφόρων λαών και κάνει πολύ ενδιαφέροντες παρατηρήσεις.

Ολόκληρο το ποίημα είναι λιτό, σφιχτοδεμένο και απείριστο, άμεσο και βιοματικό, με ζωντανές εικόνες, προσωποποιήσεις και παρομοιώσεις. Είναι γραμμένο σε ελεύθερο στίχο χωρίς να είναι καλυπτόμενο σε κάποια μετρική ποητική μορφή, όπως π.χ. του δικτυλικού εξάμετρου, ή πεντάμετρου, γνωστού στην ελεγειακή ποίηση της αρχαίας Ελλάδας.

Το ελεγείο πρέπει να συνετέθη γύρω στα τέλη του 11ου αιώνα π.Χ. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι ενώ για πολλούς λεγόμενους δαβιδικούς ψαλμούς που βρίσκονται στη συλλογή του ομώνυμου βιβλίου των ψαλμών έχει διατυπωθεί κάποια επιφύλαξη από πολλούς κριτικούς ως προς την παρρησία τους, - μερικοί μάλιστα έφθασαν μέχρι το σημείο της ολικής άρνησης, άποψη που βέβαια ανασκευάστηκε και απορρίφθηκε από τους περισσότερους παλαιοδιαθηκολόγους - στο ελεγείο αυτό, κανείς δεν τόλμησε ν' αμφισβητήσει τη Δαβιδική του προέλευση. Ακόμα και ο γνωστός ελευθερόφων Παλαιοδιαθηκολόγος - κριτικός R.Pfeiffer σημειώνει τα εξής για την σχέση του Δαβίδ με το ελεγείο: "η Δαβιδική σύνθεση του ποιήματος είναι αναμφισβήτητη. Το βάθος της διαχεόμενης συγκίνησης, δείχνει ότι συνετέθη αμέσως μετά από τη μάχη στα Γελβούε, κάτω απ' το πρώτο σοκ της εντύπωσης που προκαλεί η συμφορά". (R.N.Pfeiffer "Introduction to the Old Testament", 1941, σελ. 351).

Πράγματι, μόνον ένας Δαβίδ θα μπορούσε να συνθέσει αυτό το ελεγείο. Γιατί πρόκειται για έναν θρήνο που διακρίνεται για τη ζοφερή έκφραση των συναισθημάτων, την ευγένεια, την μεγαλοψυχία και τη λεπτότητα της διατύπωσης. Προσόντα που είχε ανατιτρωτά ο μεγάλος λυρικός βάρδος του αρχαίου Ισραήλ (Β.Βέλλας). Ο ποιητής αποκαλύ-

Ο βασιλιάς Δαβίδ στο άνω διαζώμα. Σελίδα από το βιβλίο *Subdat al Tawarikh*, του *Luqan - I Ashuri*.

ητικό λόγο, γι' αυτό, και χρησιμοποιούσαν μαζί μ' άλλα είδη παραλληλισμού κυρίως στους παλαιοδιαθηκικούς ψαλμούς και στο γνωμικό λόγο των Παροιμιών. Οι φιλολογικές έρευνες βέβαια, κατέδειξαν ότι το φαινόμενο του παραλληλισμού με τις διάφορες μορφές του (συνώνυμο, αντιθετικός, συνθετικός κ.λπ.) ήταν γνωστό και σ' άλλους Ανατολικούς λαούς σημαντικούς και μη, και ιδιαίτερα στους Χανααναίους, όπως φαίνεται από την Ουγκαριτική φιλολογία (Ρας Σάμρα) που χρονολογείται από το 14ο π.χ. αιώνα και αργότερα, αλλά και στους αρχαίους Βαβυλώνιους,

πει όλη την ένταση της λύτης του με ειλικρίνεια αλλά και ανδροπρέπεια.

Το "Άσμα του τόξου" πάλλεται από το ανυπέβλητο αισθημα φιλίας του βασιλοπάριδα Ιωνάθαν προς τον ποιμενοπαίδα Δαβίδ. Αβάσταχτη χαρακτηρίζει τη θλίψη του ο ποιητής για τον άδικο χαμό του αδελφικού φίλου που η αγάπη του ήταν "μεγαλύτερα του έρωτος των γυναικών" ανώτερη απ' την αγάπη που δείχνει ένας άντρας σε μια γυναίκα, ή ακόμη μια γυναίκα στον αγαπημένο της και μια μάνα στο γιο της. Η φιλία αυτή έμεινε απαράμιλλη στην ιστορία σαν τη φιλία του Δάμωνα και Φιντία και σαν τη φιλία του Αχιλλέα και του Πάτροκλου. Ο Δαβίδ δεν μπόρεσε να μείνει ανυγχείντος απ' τη φιλία και την ανυπόκριτη αγάπη του Ιωνάθαν, που παρ' όλον που ήταν διάδοχος του θρόνου σαν γιος του Σαούλ, "ηγάτησε τον Δαβίδ ως την ιδίαν αυτού ψυχήν" (Α.Σαμ. ιη' Ι). Η αληθινή φιλία πράγματι είναι θείο δώρο και πολλές φορές ανώτερη απ' τη συγγενική σχέση. "Το μεγαλύτειο της φιλίας - έλεγε ο Έμερσον - δεν είναι το ατλομένο χέρι ούτε η χαρά της συντροφικότητας, αλλά η ψυχική έμπνευση που αισθάνεται κανείς όταν ανακαλύπτει ότι κάποιος άλλος πιστεύει σ' αυτόν και θέλει να τον εμπιστευτεί". Αυτό το απόλυτο είδος εμπιστοσύνης είχε αναπτυχθεί σε μια υψηλή αμφίδρομη σχέση μεταξύ Δαβίδ και Ιωνάθαν.

Αλλά ο Δαβίδ δε σταματά εκεί. Επικτείνει το θρήνο του με την ίδια ένταση και πάθος και στον Σαούλ τον εχθρό και καταδιώκτη του. Εξισώνει το θάνατο του εχθρού που επιβουλεύτηζε κατ' επανάληψη τη ζωή του, (Α' Σαμ. ιη' 29) με το θάνατο του αγχώιστου φίλου του! Τι μεγαλοψυχία και λεπτότητα αισθημάτων! Μπροστά στο θάνατο του Σαούλ - του "κεχρισμένου του Κυρίου" που δεν ετόλμησε να εκτείνει ο ίδιος το χέρι - και του Ιωνάθαν, δεν κάνει διάκριση ο ποιητής

*Ιωνάθαν και Σαούλ
αχώριστο ζευγάρι στη ζωή,
μα και στη θανάτη ενωμένοι.*

Οι στίχοι αυτοί ανακαλούν στη μνήμη του αναγνώστη, το γεγονός της υπακοής και συμπαραστάσεως του Ιωνάθαν προς τον πατέρα του, παρ' όλον που ήταν ψυχικά δεμένοι με τον Δαβίδ. Ο Ιωνάθαν ήξερε να εξισορροπεί με επιτυχία τα αισθήματα της υικής αγάπης με αυτά της φιλίας (Α' Σαμ. 23,14, επ. 19, 1-7).

Το Άσμα είναι επίσης γαλβανισμένο από ένα υψηλό φρόνημα πατριωτισμού. Ο Δαβίδ μπορεί να κατέφυγε στον Αγγού τον Φιλισταίο για να προστατευτεί απ' την καταδιωκτική μανία του Σαούλ, αλλά δεν υπήρξε ούτε προδότης ούτε αυτόμολος, ούτε δειλός. Ήταν

φλογερός Ισραηλίτης στην πίστη και στην ψυχή, όπως αποκαλύπτει η μετέπειτα δράση του και η όλη ζωή του. Γι' αυτό, δεν έπρεπε κατά τον ποιητή ν' αναγγελλεί το κακό μαντάτο στους Φιλισταίους για να μη χαρούν οι θυγατέρες των απεριτμήτων και ίσως ψάλλουν - μετά τυμπάνων και κυμβάλων - όπως έψαλαν οι θυγατέρες του Ισραήλ, όταν ο Δαβίδ νίκησε το Γολιάθ:

*Επάταξε Σαούλ εν χιλιάσιν αυτού
και Δαβίδ εν μυριάσι αυτού*

Ακόμη ο ποιητής αναφέρεται στις νίκες και στη γενναιότητα των δυο ανδρών που ήταν

*Ελαφρότεροι αετών
δινατώτεροι λεόντων.*

Η παρομοίωση εδώ είναι έξοχη γιατί προσδίδει όλο το νοηματικό μεγαλείο της γενναιότητας και μαχητικότητας των πολεμιστών, με το να χρησιμοποιούνται ως παράλληλα, ο βασιλιάς των πουλιών και ο βασιλιάς των ζώων. Και ο Δαβίδ είχε υπόψη του και το δυναμισμό του Σαούλ και τη γενναιότητα και την ευφυή τόλμη του Ιωνάθαν, που σε μια περίπτωση τα είχε βάλει μόνος του μ' έναν οπλοφόρο, ενάντια με πολλούς Φιλισταίους (Α' Σαμ. 14, 6 επ.). Ο θάνατος του Σαούλ και Ιωνάθαν παρακινεί τον ποιητή να εκφέρει μιαν συγκρατημένη αρά προς τα όρη Γελβουέ, λες κι' αυτά ήταν υπαίτια για την αναπάντεχη καταστροφή:

*Όρη του Γελβουέ
ας μη σταλάζει απάνω σας
βροχή μηδέ δροσιά.*

Ακόμα καλεί τις κοπέλες του Ισραήλ,

να θηνηθούν μαζί του για τη θανάτη του Σαούλ που τους έφευγε λάφυρα από τις μάχες, χρυσά στολίδια και πορφύρα, σαν μια εκδήλωση της γενναιοδωρίας του.

Στα όρη του Γελβουέ έπεσε η περηφάνεια του Ισραήλ κονταροχτυπημένη. Εκεί έπεσε η ασπίδα του Σαούλ (λες και δεν είχε χριστεί ο Σαούλ με χριστήριο έλαιον). Εκεί συνειρβή και το φοβερό τόξο του Ιωνάθαν. Και ο Δαβίδ θηνηεί. Θηνηεί μ' έναν εσώτατο παραχατικό μονόλογο που σε κάποια στιγμή τον εξωτεριεύει μ' έναν μοναδικό τρόπο. Και δεν θηνηεί μόνον αυτός, αλλά παραγγέλλει να διδάξουν στα παιδιά του Ιουδα το "Άσμα του τόξου", σαν μικρό φόρο αγάπης, τιμής και σεβασμού για το χαμό του αγαπημένου Ιωνάθαν και του πατέρα του Σαούλ.

Εντύπωση προσέγει στον αναγνώστη το γεγονός ότι ο Δαβίδ στο έλεγείο του - ενώ φλέγεται από πατριωτισμό - δεν διατυπώνει καμιά άμεση ή έμμεση αρά, απειλή, ή έστω όρκο για εκδίκηση κατά των εχθρών για το θάνατο του αγαπητού φίλου. Είναι κι' αυτό ένα δείγμα των λεπτών αισθημάτων του ποιητή, ο οποίος πετυχαίνει να μιλάει στην ψυχή του αναγνώστη, του οποιοδήποτε αναγνώστη, της οποιαδήποτε εποχής. Η συγκινησιακή φρόνηση του ελεγείου διοχετεύεται στις φλέβες του αποδέκτη. Επί χιλιάδες χρόνια μερικοί στίχοι του, όπως "Πώς έπεσαν οι ήρωες", επανλαμβάνονται από στόμα σε στόμα γιατί έχουν καταστεί παροιμιώδεις. Ο μέγας ποιητής **Ανδρέας Καλβος** φαινόταν να έχει επηρεαστεί από το Άσμα αυτό, στην οδή του "Προς τον Ιερών Λόχον".

Επιλογος

Το θρηνητικό Άσμα του τόξου είναι πράγματι ασίγηχο και μοναδικό στην παγκόσμια λογοτεχνία (Κ.Φριλιγγος). Η ελληνική αρχαιότητα μπορεί να έχει να μας παρουσιάσει δείγματα ελεγείας του Μιμνέρμου, του Καλλίνικου ή του Θεόγγη κ.α., αλλά τα περισσότερα απ' αυτά δεν μπορούν να φτάσουν στο υψος του Δαβιδικού ελεγείου. Ο θρηνος αυτός του Δαβίδ ο τόσο αυθόρμητος, ο τόσο ειλικρινής, αποκαλύπτει περιτράνα την πλούσια ποιητική βλάστηση της ψυχής του.

Γιατί μονάχα ένας Δαβίδ, μονάχα αυτός ο βιοτουόχος της κινυρας αυτός ο μύστης του θρησκευτικού συναισθηματος - ο Πίνδαρος του αρχαίου Ισραήλ - μπορούσε να νοιώσει τέτοια συντριβή και θλίψη για τη θανάτη του Ιωνάθαν και να μετουσιώσει τον αβάσταχο πόνο του, στο "ωραιώτερο δείγμα ελεγειακής ποιήσης που μας έδωσε η Εβραϊκή φιλολογία", (**Α.Προκοπίου**, "Ο λαός της Βίβλου" 1959, σελ. 112, 99).

ΤΑ "ΧΡΟΝΙΚΑ" ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ

Λόγω των θερινών
διακοπών
το επόμενο τεύχος
των "Χρονικών"
θα εκδοθεί
τον Σεπτέμβριο

ΛΕΥΚΑΣ ἢ ΑΡΤΑ;

Ερμηνεία ενός χωρίου του οδοιπορικού του Βενιαμίν του εκ Τουδέλης

Του ΜΙΧΑΗΛ Α. ΔΕΝΔΙΑ

Καθηγητού του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Το Οδοιπορικό του εκ της ισπανικής πόλεως Τουδέλης καταγομένου ραββίνου Βενιαμίν είναι σπουδαιότερη πηγή πληροφοριών όχι μόνον δια την ιστορίαν της ισραηλιτικής διασποράς κατά τον 12ον αιώνα, ἀλλ' ὡσαύτως και δια την γνώσιν της δημογραφικῆς καὶ οικονομικῆς καταστάσεως των ἑλληνικῶν πόλεων, εκ των οποίων διήλθεν ο περιηγητής οὗτος περὶ την εποχὴν ταύτην. Ἦτο λοιπὸν ἐπιβεβαιωμένον ἵνα το μέρος εκείνου του Οδοιπορικοῦ, το οποίον αναφέρεται εἰς δια των ἑλληνικῶν χωρίων διέλευσιν του Βενιαμίν ἐκ τῆς προσοχῆς ὧν εκείνων ὅσοι ασχολοῦνται με την ἐν πολλοῖς σκοτεινῆν, ἰδίως ὡσον ἀφορᾷ εἰς την κατάστασιν καὶ διοίκησιν των επαρχιῶν, βυζαντινὴν ιστορίαν του 12ου αἰῶνος¹.

Εἰς τὴν μονογραφίαν, τὴν ὁποίαν παρασκευάζομεν περὶ του Δεσποτάτου της Ηπειροῦ, υπερχρεώθημεν πλείονας φορές να ανατρεξώμεν εἰς τὰς πληροφορίες, τὰς οποίας περιεχει ὁ Ἰσπανὸς ραββίνος προκειμένου κυρίως περὶ των πόλεων, αἰνίτες συμπεριελάμβανον ἐντὸς των ὁρίων του κράτους του ἰδρυθέντος βραδύτερον παρὰ του Μιχαήλ Α' Ἀγγέλου Λούκα.

Μετὰ τὴν διέλευσιν αὐτοῦ δια των Ηπειρωτικῶν καὶ των ὁμοίων χωρίων ὁ Βενιαμίν ὁ εκ Τουδέλης προκλιθεὶς τὴν ἐξῆς πορείαν: Αναχώρησας εκ του Υδροῦντος (Otranto), διεπεραιώθη εἰς τὴν Κέρκυραν. Ἡ νῆσος αὕτη ευρίσκειτο τότε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του νορμανδοῦ βασιλέως της Σικελίας, ανεκτήθη δε παρὰ των Ἑλλήνων βραδύτερον. Εγκαταλίπων τὴν Κέρκυραν, ὁ Εβραῖὸς περιηγητής ἐβάσθη κατόπιν θαλάσσιον ταξιδεῖον δύο ἡμερῶν εἰς πόλιν, τὴν οποίας το ὄνομα εἰς το εβραϊκὸν κείμενον θα ᾤοντο να αναγνωσθῆ, Λάρτα, Lachta, ἢ Λεκάτ.

Τὸν ἄνωσιον ἐνδείξεον οὗσον οὗτος ἀνεπαρκῶν δια να ταυτισομένη τὴν ἐν τῷ κείμενῳ ἀναφερομένη πόλιν μετ' ὀρισμένης πειστικῆς, ἐξηγήθησαν διάφοροι γνόμοι καὶ εἰσαΐασι σχετικά πρὸς το ζήτημα τοῦτο. Ἡ πλείονότης των μεταφραστῶν καὶ σχολιαστῶν του Βενιαμίν φρονοῦν ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ της Ἄρτας, μελλομένης πρωτεύουσος του Ηπειρωτικοῦ Δεσποτάτου. Ἐν τούτοις, κατ' ἄλλους, ἡ πόλις εἰς τὴν ὁποίαν προσήγγισεν ὁ ραββίνος ἀρχομένη εκ Κερκύρας εἶναι ἡ Λεκάτ.

Τὴν τελευταίαν γνώμην ὑποστήριξεν εκ των Ἑλλήνων ὁ με το ζήτημα τοῦτο ασχοληθεὶς κ. Λάζαρος Βελέλης², κατὰ τον ὁποῖον ἡ κακὴ κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν ευρίσκειτο το γεωγραφικὸν του Βρετανικοῦ Μουσείου δεν ἐπιτρέπει να καθορισθῆ επακριβῶς το ὄνομα της πόλεως ἢ κομποπόλεως εἰς τὴν ὁποίαν μετέβη εκ Κερκύρας ὁ Βενιαμίν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρχε μεν ἰουδαϊκὴ παροικία με εκατοντάδα μελῶν. Ἐν τούτοις ὁ κ. Βελέλης ἀπέκλινεν ὑπὲρ της γνώμης κατ' ἣν δεν πρόκειται περὶ της Ἄρτας, ἀλλὰ περὶ της Λευκάδος, προσθέτων ὅτι καλῶς κατ' αὐτόν, οἱ ἐκδόται Leleveli καὶ Carmoty ἔχον προτείνει τὴν γραφὴν Λεκάτ, ἡ ὁποία θ' ἀνεφέρετο ἀναμφιβόλως εἰς τὴν Λευκάδα.

Εἶναι ἰσὸς ἀναγκαῖον να σημειώσω ἐνταῦθα ὅτι πολὺ προ των ἐκδότων τούτων ὁ πρώτος μεταφραστής του Οδοιπορικοῦ, ὁ Γάλλος Baratier³ εἶχεν ἀναγνώσει Levanto, καὶ ὄχι Lecato, ὄνομα εἰς το ὁποῖον θα ἔπρεπε να ἀναγνωρίσει κανεὶς το της πόλεως Λευκάδος.

Ἡ περὶ της Λευκάδος ὡς πόλεως εἰς τὴν ὁποίαν προσήγγισεν ὁ Ἰσπανὸς ραββίνος ἐρχόμενος εκ Κερκύρας γνώμην ὑποστηρίχθη ἐσχάτως πᾶς ἄλλου Ἑλλήνος, του κ. Ἀνδρεάδου. Τα εἰσιζήματα τα ὁποία προσάγει οὗτος πρὸς ὑποστήριξιν της γνώμης του εἶναι καὶ περιοσσότερον συστηματοποιημένα ἢ τα των ἄλλων ὅσοι ὑποστηρίζουν τὴν ἰδίαν γνώμην, καὶ ἐνδιαφέροντα, ἀν καὶ ὄχι πάντοτε πειστικά. Ἐνδιαφέροντα ἰδίως εἶναι ἡ παρατήρησις του κ. Ἀνδρεάδου κατ' ἣν δεν εἶναι ἀκόμη ἐξηκριβωμένον ὅτι ἡ ισραηλιτικὴ κοινότης Ἄρτας ἀνάγεται εἰς τὸν 12ον αἰῶνα, ἐν γίνεται σπῆτὴ μνεία περὶ ἰσραηλιτῶν της Λευκάδος παρὰ του Εβραῖου μπν-Δαούτ ἰσπανοεβραϊκῶν ζήσαντος κατὰ τον 12ον αἰῶνα⁴.

Ἀλλ' ὁ κ. Ἀνδρεάδης στηρίζει ἰδίως τὴν πεποιθῆσιν αὐτοῦ ὅτι δεν πρόκειται περὶ Ἄρτας ἀλλὰ περὶ Λευκάδος εἰς παρατηρήσεις οὕτως εἰσὶν γεωγραφικὸν χαρακτήρος, τὰς ἐξῆς: Χρειάζεται λέγει, συρροὴ ἐξαιρητικῶν εἰσοχῶν περιστάσεων ἵνα ἰστιοφόρον δυνήθῃ να φθάσῃ εκ Κερκύρας εἰς τὸν λιμένα της Κορφαίνης, του σημερινοῦ ἐπινοῖου της Ἄρτας, ἐντὸς δύο ἡμερῶν. Ἐκτὸς ὅμως τούτου, ὑπάρχει κατὰ πολὺν περισσύτερον ἀπίθανον, τὸ να μεταβῆ κανεὶς ἀπὸ τὴν ὑποθετικὴν αὐτὴν Ἄρταν τὴν κειμένην εἰς το Αἰτωλικὸν εἰς ἀνάγκη να διαπλεύσῃ τον Ἀμβρακικὸν κόλπον, να παραπλεύσῃ τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Ἀσαρνανίαν, να διανύσῃ δε καὶ περαιτέρω δεκάδας χιλιομέτρων. Δια να κάμῃ κανεὶς παρόμοιον ταξιδεῖον σήμερον, ὄχι δε δι' ἰστιοφόρον ἀλλὰ δι' αἰεροπλοῖου, θα εἶχεν ἀνάγκη κατ' ἐλάχιστον ὄρον ἐνὸς ἡμερονηχτίου. Καὶ εἰν δε ἤβλεπεν ὑποτεθῆ ὅτι ὁ Βενιαμίν μετέβη εἰς το Αἰτωλικὸν ἐξ Ἄρτης δια ξηρᾶς, πάλιν θα ἐχρειάζετο πρὸς τοῦτο τοῦλάχιστον μίαν ἡμέραν ἀν μὴ περισσύτερος, δοθέντος ἰδίως ὅτι κατὰ τὴν εποχὴν ἐκείνην τα μέσα συγχωνοῦν εἰς τὴν ἐν λόγω περιφέρειαν θα ἦσαν περισσύτερον πρωτόγονα ἢ σήμερον. Λοιπὸν το κείμενον λέγει, κατὰ τον κ. Ἀνδρεάδην, ὅτι το μετὰ τὴν ὑποθετικῆς Ἄρτης καὶ του Αἰτωλικοῦ διάστημα δυνήθῃ εἶναι χρόνον μικρότερον της ἡμετέρας ἡμέρας. Ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι φυσικὸς ἀδύνατον, πρέπει να συμπεράνομεν ὅτι ἡ πόλις, εκ της οποίας ἐξεκίνησεν ὁ Βενιαμίν ὁ εκ Τουδέλης δεν εἶναι ἡ Ἄρτα, ἀλλ' ἄλλη τις, ἐγγύτερον του Αἰτωλικοῦ κειμένη, καὶ ὡς τοιαυτὴ ἐνδείκνυται εκ της γραφῆς Λεκάτ ἢ Λευκάτ.

Ἐν τούτοις αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ δεν μου φαίνονται πειστικαὶ δια να θέσουν τέμα εἰς τὴν ἀμφισβήτησιν, ἀπλοῦστατα διότι στηρίζονται ἐπὶ βάσει εὐκαταστάσι, καὶ ἰδοὺ πᾶς. Ὁ κ. Ἀνδρεάδης παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν ἀκόλουθον ἀντίληψιν περὶ της πορείας τὴν ὁποίαν προκλιθεὶς εἰς το ταξιδεῖον του ὁ Εβραῖὸς περιηγητής: Ὁ Βενιαμίν διαπεραιώεται ἐξ Υδροῦντος εἰς Κέρκυραν, ἐκείθεν μετὰ θαλάσσιον ταξιδεῖον διαρκέσαν δύο ἡμέρας φθάνει εἰς πόλιν τὴν οποίας το ὄνομα δύναται να ἀναγνωσθῆ, Λάρτα, Lachta ἢ Λεκάτ. Εἰς διάστημα μικρότερον μας ἡμέρας μεταβαίνει εκ της πόλεως ταύτης εἰς το Αἰτωλικὸν⁵ ἐκείθεν διαπεραιώεται εἰς Πάτρας καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς Ναυπαιον ὁποθεν συνεχίζει το πρὸς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ταξιδεῖον του.

Ἐάν ἡ παρὰ του Ἰσπανοῦ ραββίνου ἀκολουθηθεῖσα πορεία ἦτο πραγματικῶς αὕτη, δεν θα εἶχομεν καμμίαν δυσκολίαν να δεχθόμεν ὅτι εἰς διάστημα μικρότερον μάλιστα της ἡμετέρας ἡμέρας εἶναι τελείως ἀδύνατον, ὄχι μόνον κατὰ τον 12ον αἰῶνα, ἀλλ' ἀκόμη καὶ σήμερον να μεταβῆ κανεὶς ἀπὸ τὴν Ἄρταν εἰς το Αἰτωλικὸν. Πρέπει ἐν τούτοις να παρατηρήσομεν συγχρόνως ὅτι εἰν ῥῆψιν κανεὶς ἀπλὸν βλέμμα ἐπὶ του γεωγραφικοῦ χάρτου, θέλει πεισθῆ ὅτι καὶ εἰν δεχθόμεν ὅτι πρόκειται περὶ της Λευκάδος θα ἦτο πάρα πολὺ δύσκολον να μεταβῆ τις εκ της πόλεως ταύτης εἰς Αἰτωλικὸν κατὰ τον 12ον αἰῶνα εἰς διάστημα μικρότερον της ἡμετέρας ἡμέρας. Ἐν τοιαυτῇ περιπτώσει δεν θα πρόκειται ὅτε περὶ της Λευκάδος, θα μὲν δε πάντοτε χωρὶς ἀπάντησιν ἡ ἐρώτησις: ποία εἶναι ἡ διήμερον της Κερκύρας ἀπέχουσα πόλις Λάρτα, Lachta ἢ Λεκάτ;

Ἐν τούτοις εἰν δώσωμεν περισσότεραν προσοχὴν εἰς το σχετικὸν χωρίον του Οδοιπορικοῦ, θέλομεν πεισθῆ ὅτι δεν ὑπάρχουν δυσκολίαι ἵνα ἡ πόλις περὶ ἣς ἡ ἀμφισβήτησις ταυτίσθη πρὸς τὴν Ἄρταν. Κατὰ πρώτον, ἰδοὺ πᾶς ἔχει το χωρίον τοῦτο ἐν τῇ ἀριστερᾷ κατὰ λέξιν μεταφράσει της ἐκδόσεως Asher⁶ με τὴν ὁποίαν ἄλλως εἶναι σύμφωνοι πάσαι αἱ ἄλλαι ἐκδόσεις, ἀπὸ τὴν γενομένην παρὰ των Baratier⁷ Constantin L' Empereur⁸ καὶ Quia Mantain⁹ μέχρι των σχετικῶν προσφάτων του Adler¹⁰ καὶ του Llubera¹¹. Ἐκείθεν (δηλ. εκ Κερκύρας), ὑπάρχει ταξιδεῖον δύο ἡμερῶν μέχρι της χώρας της Λάρτας, ὅπου ἀρχονται αἱ κτήσεις του Μανουήλ, ἡγεμόνος των Ἑλλήνων. Εἶναι φρονίον περιλαμβάνον μέχρις εκατῶν Ἰουδαίων, ἐπὶ κεφαλῆς των ὁποίων ευρίσκονται οἱ ραββίνοι Σελαχία καὶ Ηρακλῆς. Ἐκείθεν (δηλ. εκ Λάρτας) χρειάζεται κανεὶς δύο ἡμέρας μέχρι του

Αφίλου (πρόκειται αναμφιβόλως περί της πόλεως Αχελώου), φρούριον εις το οποίον ευρίσκονται περίπου τριάκοντα Ιουδαίοι, έχοντες επί κεφαλής των τον ραββίνον Σαββατάι. Εκείθεν (δηλ. εξ Αχελώου) χρειάζεται ημίσαιαν ημέραν μέχρις Ανατολικού, το οποίον κείται επί "βραχίονος θαλάσσης". Εντός μιας ημέρας μεταβαίνει εκείθεν εις Πατρύς".

Ως εννοεί τις ενκόλιος εξ απλής αναγνώσεως του κειμένου τούτου δεν πρόκειται περί ταξιδίου εξ Άρτης εις Αιτωλικόν επιχειρηθέντος εις διάστημα ημισείας ημέρας, αλλά περί ταξιδίου εξ Αχελώου εις Αιτωλικόν, είναι δε λογικώτατον η μεταξύ των δύο τούτων σημείων απόστασις να δύναται να διανθῆ εντός ημισείας ημέρας. Κατόπιν της παρατηρήσεως ταύτης θα ἴδυνάμεθα να αναπαραστήσωμεν, συμφώνως προς το κείμενον, το δρομολόγιον του Ισπανού περιηγητοῦ ως ἑξῆς: Ο ραββίνος καταλείπει την Κερκύραν και εντός δύο ημερῶν διαπλεῖ την θάλασσαν μέχρι του λιμένος της Σαλαγαράς πιθανῶς ἐπιλείπει της "χώρας της Άρτας" κατά την εποχὴ ταύτην¹⁴. Αναμφιβόλως δύο ημερονύκτια - 48 ὥρας - εἶναι, νομιζόμεν, ἀρκετὰ ἵνα ἰσχυροῦρον δυνῆθῃ να διαπλευσῆ ἑστω και με μετρίως ἐνοϊκόν ἀνεμον τον ἀπὸ Κερκύρας μέχρι του περὶ οὗ ο λόγος ὄρουμ του Ἀμβρακικοῦ διάστημα. Τουναντίον, δύο ολόκληρα ημερονύκτια δια να μεταβῆ κανεῖς ἐκ Κερκύρας εις Λευκάδα εἶναι ὁμολογουμένως πολὺ.

Ἀς παρακολουθήσωμεν τον ἡμέτερον περιηγητὴν ἐγκαταλείποντα την Άρταν. Κατὰ το κείμενον, μετέβῃ εντός δύο ημερῶν εις την μικρὰν ἀκαρνανικήν πόλιν Αχελώου, της οποίας βραδύτερον ο ἐπίσκοπος ὑπόκειται, κατὰ τους χρόνους του Δεσποτάτου, εις τον μητροπολίτην Ναυπάκτου. Η πόλις αὐτὴ δεν πρέπει κατ' οὐδὲνα λόγον να ταυτισθῆ προς το Αιτωλικόν, ὡς τούτο κάμνει, προφανῶς ἐκ παραδρομῆς, ο κ. Ἀνδρεάδης, δια τον ἀπλουσιώτατον λόγον ὅτι πρόκειται περί πόλεον διαφόρον ἐκ των οποίων η μεν πρώτη ἐκεῖτο κάπου πλησίον του φερωνύμου ποταμοῦ, η δε δευτέρα Αιτωλικόν μεν κατὰ

την ἀρχαιοτητα, Ανατολικόν δε κατὰ τον μεσαιῶνα καλούμενη κείται πολὺ μακρὰν του Αχελώου και ἐν τη Αιτωλία. Άλλως τε, εις το κείμενον αἱ δύο πόλεις ἀναφέρονται διακεκριμένως, ἐπεισο δε, λέγει ο Βενιαμίν, εις ἀπόστασιν ἡμισείας ἡμέρας ἢ μίᾳ ἀπὸ της ἄλλης· εἰδικίως περὶ του Αιτωλικοῦ ἀναφέρει το χαρακτηριστικόν της πόλεως ταύτης ὅτι "κείται ἐπὶ βραχίονος θαλάσσης".

Συμφώνως λοιπὸν λοιπὸν προς μίαν τοιαύτην ἀνάγνιν του κειμένου νομιζόμεν ὅτι πρέπει εις την προφανῶς παρεφθαμένην λέξιν του χωρίου να ἀναγνωρίσωμεν το ὄνομα της Άρτας. Τούτο πράττονται ομοίως, χωρὶς να παρεχον καμμία σχετικὴν δικαιολογίαν, και οἱ τελευταῖοι χρονολογικῶς ἐκδόται του Οδοιπορικοῦ Adler και Llubera. Πράγματι δια να μεταβῆ κανεῖς κατὰ τον 12ον αἰ. ἀπὸ την Άρταν εις τον Αχελώον εἴτε δια Ξηράς, διερχόμενος το Μακρονόρος, εἴτε δια θαλάσσης ἀποβιβαζόμενος, εις σημειον τι της ἀκαρνανικῆς ακτῆς, θα εἶχεν ἀνάγκην πολλοῦ χρόνου. Εν τούτοις, τα δύο ημερονύκτια περὶ των οποίων ὁμιλεῖ το Οδοιπορικόν, εἶναι διάστημα πλεον ἢ ἀρκετόν, λαμβανομένων ὑποφει βεβαίως των δυσκολιών τας οποίας παρουσιάζεν ἡ συγκοινωνία των μερῶν τούτων κατὰ τον 12ο αἶωνα. Τουναντίον, νομιζόμεν, οὐδέποτε θα ἐχρειάζετο κανεῖς δύο ημερονύκτια δι να μεταβῆ ἐκ της ἀπέναντι της Ἀκαρνανίας πόλεως Λευκάδος εις την πόλιν Αχελώον παρὰ τον ὁμώνυμον ποταμόν. Το σχετικόν λοιπὸν χωρίον του οδοιπορικοῦ δεν περιεχει πλεον καμμίαν δυσκολίαν πραγματικῆς ἐρμηνείας, δοθέντος ὅτι ἐκ μεν της Άρτης εἶναι λογικόν χρειάζεται κανεῖς μέχρι του Αχελώου δύο ἡμέρας, ἐκείθεν δε μέχρι του Αιτωλικοῦ μό-

Εβραϊκὸ Κοιμητήριον Άρτας· φωτογραφία στις 7.6.1956 που δείχνει μέρος του ἐξωτερικοῦ τοίχου που δεν εἶχε τότε καταστραφῆ

νον ἡμισαιαν ἡμέραν.

(Ἀπὸ το **Ἡπειρωτικὰ Χρονικά**, 1931. Για την Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα Άρτας ἔχουν δημοσιευθῆ μελέτες στα τεύχη 40/8 51/3, 54/6, 63, 68/36, 75/7 και 105/18 του περιοδικοῦ **Χρονικά**.)

1. Βλ. πλην ἄλλων την σχετικῶς πρόσφατον μελέτην του κ. Α. Ἀνδρεάδου Sur Benjamin de Tudela en τη Festgabe A. Heisenberg zum 60. geburtstage (Byz. Zeitschrift XXX), σ. 457 ἑξ.
2. Βλ. Νέαν Ἡμέραν Τεργεστής, ἀριθ. της 9ης Δεκεμβρίου 1899.
3. Η μεταφρασίς αὐτῆ ἐδημοσιεύθη ἐς Ἀμστελῶδαμον κατὰ τὸ 1734, καὶ ὄχι ἐν Παρισίοις, ὡς γράφει ο κ. Ἀνδρεάδης, ἐνθ. ἀν. σ. 459.
4. Zunz, Ritus s. 83, παρὰ S. Kraus, Studien zur byz. jüdischen Geschichte, σ. 79. Neubauer, Medieval Jewish Chronicles t. I, σ. 79.
5. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 460.
6. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 457 σ. 457-458
7. Την πόλιν ταύτην φαίνεται ταυτίζω ο κ. Ἀνδρεάδης προς την πόλιν Αχελώον.
8. A. Asher, The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela, εις 2 τόμους. London 1840-1841. Κατὰ τον Adler (βλ. κατωτ. σημ.) σ. XII, ἡ ἐκδόσις του Asher εἶναι ἡ ἀρίστη των ἐκδόσεων του Οδοιπορικοῦ.
9. F.P. Baratier, Voyages de Rabbi Benjamin, fils de Jona de Tudela, Amsterdam 1734 τ. I, 37.
10. Itinerarium D. Benjamin cum versione et notis Constantini L' Empereur. Leyden 1633.
11. Itinerarium Benjamin Tubelensis... ex hebraico latinum factum Bened. Aria Montano interprete, Anvers 1575.
12. Markus Nathan, Adler, The itinerary of Benjamin of Tudela. Critical text, translation and Commentary, London 1907, βλ. ἰδίως σ. 13.
13. Ignacio Gonzalez, Llubera, Viages de Benjamin de Tudela, 1160-1175 Madrid 1918 - s. 59 - 60.
14. Πρὸ βλ. βίον Οσίας Θεοδοῦρας παρὰ Migne, Patrol gr. CXXVII, σ. 904.

Η Ισραηλιτική Εκπαιδευτική εταιρία "Χεβράθ Ταλμούδ Τορά"

Στην Άρτα

Στην Άρτα λειτουργοῦσε κάτω ἀπὸ την καθοδήγησιν της Ισραηλιτικῆς Κοινότητος, ἡ Ισραηλιτικὴ Εκπαιδευτικὴ Ἐταιρεία "Χεβράθ Ταλμούδ Τορά".

Σύμφωνα με τὸ καταστατικὸ της, της 17ης Μαρτίου 1880, σκοπὸ εἶχε "την διόρθωσιν, την στερέωσιν και την διατήρησιν των νυν υπαρχόντων σχολείων, την ἐκπαιδεύσιν και την πρόοδον των Ισραηλιτῶν τέκνων".

Το Συμβούλιο της Ἐταιρείας ἀποτελοῦσαν ἐκεῖνη την εποχὴ οἱ: **Μπέσος Γιούλης** - Πρόεδρος, **Ἰακώβ Ρ. Μεγιωνῆ** - Ἀντιπρόεδρος, **Μ. Δ. Ιωαννᾶς** - Ταμίας, Ἐφοροὶ οἱ **Ἡλῖος Ἰωσήφ Κονέ**, **Μωσέ Σ. Μπατινός**, **Μωσέ Α. Ζάφφος** και **Ἀβραάμ Σαμπεθάπ** και τέλος Γραμματεῦς ο **Μιχαήλ Σ. Μπέσος**.

Παραμύθι της Κοιλιάδας του Αρσίν

Του ΗΛΙΑ BENEZH, της Ακαδημίας Αθηνών

Ετος 1948. Καλοκαίρι. Η νύχτα είχε πέσει πολλή όξω απ' τα τείχη της Ιερουσαλήμ, στη βιβλική κοιλάδα του Αρσίν. Ο Σολομών Κρελ σήκωσε τα μάτια. Τα στήλωσε στη νύχτα.

Ψιθύρισε το μυστικό μήνυμα:

"Αυριο. Αυριο το πρωί".

Ανατριχίασε. Αυτή η φωνή που του έλεγε για αυριο το πρωί... Ω, πόσο ήταν φωνή ανάλγητη, χωρίς έλεος. Ερχόταν παγωμένη, σκληρή, απ' το βάθος του καιρού. Όμως, περνώντας μέσα απ' τη ζεστή περιοχή όπου είναι αιμα και δάκρυα, όπου η φύλη του ολόφωροταν και σπαράζε, η μυστική φωνή έπαιρνε απ' τη ζέση που έχουν το αίμα και τα δάκρυα, γινόταν επίζηληση και πεπρωμένο.

"Αυριο. Αυριο το πρωί".

Όλος ο Ισραήλ, όλοι οι πρόγονοι, όλοι οι κληρονόμοι, οι περιπλανημένοι, οι τυραγνισμένοι, οι σφαγμένοι, οι σκοτωμένοι - όλοι οι άντρες κ' οι γυναίκες και τα παιδιά της φυλής του που μαρτύρησαν, όλοι όσοι γίναν καπνός ξυπνούσαν μες στη νύχτα, πάνω απ' την κοιλάδα του Αρσίν, αυτό το καλοκαίρι, έτος 1948, δέναν τις φωνές τους, γινόταν φωνή μία. Κ' η φωνή έλεγε στον Σολομών Κρελ:

"Αυριο. Αυριο το πρωί".

Ο Σολομών Κρελ είναι ποιητής, γράφει στίχους. Όμως τώρα η φωνή δεν είναι για στίχους. Αυριο το πρωί ο Σολομών Κρελ πρέπει να πολεμήσει με το ντουφέκι στο χέρι. Για τη γη των πατέρων που για την εστία των προγόνων. Για να 'χουν επιτέλους μια γη όλοι οι Σολομών Κρελ που θα 'ρθουν αυριο. Για να 'χει επιτέλους, τη σκιά ενός δέντρου δικού, κατάδικου, η πιο γερή, η πιο δαιμονομένη, η πιο ακαταβλήτη φύλη των ανθρώπων.

"Αυριο. Αυριο το πρωί".

"Ναι, αποκρινεται ο Σολομών Κρελ, και κοιτάζει τη νύχτα που ολόενα πορεύεται στεφανωμένη με τ' άστρα. Αυριο το πρωί".

Σώπασε. Ξαπλώσε ανάσκελα στη ζεστή γη, σφάλισε τα μάτια. Είπε πια ν' αφήσει να τον πάρει το κύμα, η μουσική. Έλεγε σκοπό η γη, τα βράχια, τα κλαδιά, οι ρίζες. Ο σκοπός ήταν ήρεμος, ζεστός - ο Σολομών Κρελ αποκοιμήθηκε.

Ξύπνησε όταν η ποίησα ήταν πολύ ψηλά. Τα μεσάνυχτα είχαν περάσει, εκανε κρύο. Ο Σολομών Κρελ τουρτουρίζε. Μπήκε στο τσαντίρι του, σημάζωχτηκε σε μια γωνιά, σκεπάστηκε με μια κουνιέρι. Σα ζεστάθηκε ένιωσε να 'ναι πιο καλά - τα μάτια καθαρά, το μυαλό του. Μεσ στ' υστραφτερά, παιδικά του μάτια βασίλευε τώρα ο βεβιασός τόνος, η απόφαση για τη φωνή. Για το αυριο, αυτό το αυριο το μοναδικό, που ήταν να πολεμήσει κι αυτός τους Άραβες. Για το θάνατο, που ήταν να 'ρθει αυριο. "Τώρα πια είμαι έτοιμος".

Τι ησυχία που είναι τώρα μες στη νύχτα, μες στη συνείδηση, μες στην καρδιά, τώρα που πια έχει αποφασιστεί, ό,τι μέλλει να γίνει! Τώρα που πια είναι έτοιμος για να βαδίσει ακέραιος σ' αυτό που πρέπει να γίνει!

Έσκηψε, προσεινήθηκε στο θεό του. Θυμήθηκε κάθε τι που αγάπησε στα λίγα χρόνια της νιότης του, όλα. Κ' ύστερα τελευταίο, κράτησε το πιο ιερό, το πιο ανενδότο: την ποίηση. Είπε να διαβάσει, πράξη ύστατη, στίχους.

'Ανοιξε το βιβλίο. Το βιβλίο ήταν αγγλικό. Ήταν στίχοι του Χουσεϊν Μπεν Μπενάρες, νέου Άραβα ποιητή, μεταφρασμένοι στ' αγγλικά. Ο Σολομών Κρελ βυθίστηκε ώρα πολλή στους στίχους. Στη σελίδα 17 κουράστηκε.

Πήρε το μολύβι του. Κάτι έγραψε στη σελίδα 17. Κ' ύστερα ήρθε η αυγή, η μέρα η κορυφαία που ανέτεινε.

****

Αντίπερα, στην άλλη άκρη της κοιλάδας του Αρσίν, όξω απ' τα τείχη της Ιερουσαλήμ ήταν το στρατόπεδο των Αράβων. Ο Χουσεϊν Μπεν Μπενάρες ξύπνησε. Έτριψε τα μάτια του. Παράξενο! Αυτή τη νύχτα δεν είχαν έρθει τα όνειρα. Πάντα τα μελετούσε τα όνειρα, πάντα έρχονταν στον ύπνο να του πουν για χαρά και για θάνατο, για λυπη και δυναμη. Μα αυτή τη νύχτα, όχι, δεν ήρθαν.

"Θα 'ναι σήμερα μια μέρα όπου δε θα γίνει τιποτα, σκέφτηκε. Μη-τε θα σκοτώσω, μητε θα με σκοτώσουν. Θα 'ναι, μια μέρα παράξενη ήσυχη. Όχι σαν τις άλλες".

Όλες τις άλλες μέρες του τελευταίου καιρού άκουγε κι αυτός τη φωνή των δικών του, τη φωνή της γης των πατέρων του. Την άκουγε και την προσκυνούσε. Έλεγε η φωνή για τον ιδρώ και για το αίμα που χύσαν σ' αυτή τη γη, αιώνες τώρα δουλενοτάς την, οι πρόγονοί του. Αιώνες, από τότε που έφινγε ο Ισραήλ για ν' αρχίσει το καταπληκτικό ταξίδι του περιπλανώμενου πάνω στη σφαίρα. Το ζω-μα πια αυτό, έλεγε η φωνή, είχε γίνει δικό τους χωμα: το λείπαννε με τα δάκρυα και με τα κόκαλά τους, τους έδωσε τροφή και ζέση. "Πώς θα φύγουμε απ' αυτή τη γη και πού θα πάμε; Θα μείνουμε εδώ, αλλιώς δε γίνεται. Θα χτυπηθούμε για να την κρατήσουμε. Γιατί αλλιώς βήσαμε!".

Αυτή τη φωνή άκουσε ο Χουσεϊν Μπεν Μπενάρες που είναι ποιητής. Άφησε τους στίχους, πήρε ντουφέκι και πολεμούσε να υπερασπιστεί τη γη. Για τον εαυτό του. Και για τους Χουσεϊν Μπεν Μπενάρες που υπόφεραν σ' αυτή τη γη. Και γι' αυτούς που έμελλαν να 'ρθουν και να υποφέρουν.

"Όμως σήμερα... λέει ενώ η καλοκαιριάζη μέρα του 1948 ανά-τελνε. Σήμερα δεν είναι να γίνει τιποτα.

Αφού δεν ήρθαν τα όνειρα τη νύχτα...".

Έτσι έλεγε και ήταν ήσυχος. Μα, ξαφνικά απ' την άλλη άκρη της κοιλάδας του Αρσίν, απ' το μέρος των Εβραίων, ακούστηκε το ντουφεκίδι. Καπνός πολυς σημάθηκε, σημάθηκαν οι Άραβες, ο ήλιος βασίλευε. Τότες, μες στο θολό φως που άφινε ο σκοτεινια-σμένος ήλιος, ο Χουσεϊν Μπεν Μπενάρες είδε τον Εβραίο, τον εχθρό του, να 'ρχεται καταπάνω του. Σημάδεψε και τραβήξε.

*****

Η εφημερίδα των Αράβων έγραψε λίγες μέρες αργότερα:

"Έξω απ' τα τείχη της Ιερουσαλήμ, στη βιβλική κοι-λάδα του Αρσίν, σκοτώθηκε ο νέος Εβραίος ποιητής Σολομών Κρελ πάνω σε μια μάχη με τους Άραβες. Ο Κρελ χτυπήθηκε κατάστημα απ' το ντουφέκι ενός άλλου νέου Άραβα ποιητή, του Χουσεϊν Μπεν Μπενάρες, γνωστού απ' τα τραγούδια του "Ποιήματα στην άμμο", που εκδοθήκανε πέροι αγγ-λιικά. Φυσικά δεν ήξερε πως σκότωσε ένα συναδέλφο. Μα όταν - σύμφωνα με τα έθιμα της φυλής του, του φέραν τα ρούχα του νεκρού, ο Μπενάρες ανακάλυψε στην τσέπη του Κρελ ένα βιβλίο δικό του, που πλάι σε κάθε τραγούδι είχε ένα σωρό σημειώσεις ο σκοτωμένος ποιητής. Στο περιθώριο της σελίδας 17 ο Κρελ έγραψε: "Αν πάνω στη μάχη που θα δώσουμε το πρωί συναντού-σα τον Μπενάρες, θα του φώναζα: "Σημάδεψε δω στην καρδιά μου, για να μην μάθεις ποτέ πως είμαι ποιητής". Η επιθυμία του πραγματοποιήθηκε μοιραία. Ωστόσο ο Μπενάρες δεν έλα-ψε, γιατί οι Άραβες δεν κλαίνε για το θάνατο. Μονάχα τρύπησε την παλάμη του με μια κάμα στη μνήμη του ποιητή που ήταν εχθρός του".

Αυτά γίνηκανε μια μέρα καλοκαιρινή του 1948, όταν συναπα-ντήθηκαν στην κοιλάδα του Αρσίν η Ποίηση και το Πεπρωμένο.

(Από τη Συλλογή διηγημάτων του **Οι Νικημένοι**, έκδοση του βιβλιο-πωλείου της "Εστίας" Ι.Δ. Κολλάρου και Σια).

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Συνέχεια από τη σελ.2

λίτες.

Τι συνέβη όμως στη χώρα μας, σε μια Ελλάδα όπου οι Ισραηλίτες αφανίσθηκαν όσο σε λίγα άλλα μέρη της Ευρώπης;

Σε μια Ελλάδα όπου πριν το Ολοκαύτωμα, Ορθόδοξοι και Ισραηλίτες ζούσαν αρμονικά δίπλα - δίπλα και σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις αυτοί οι τελευταίοι αποτελούσαν σημαντικό τμήμα του εγχώριου πληθυσμού;

Στη διάρκεια της Κατοχής, ετώνιοι και ανώνιοι, με κίνδυνο της ζωής τους, εβοήθησαν να σωθούν συμπατριώτες τους Εβραίοι με επικεφαλής τον αρχηγό της Εκκλησίας και Επιστημονικούς Συλλόγους. Όμως, παρ' όλα αυτά, το παλαιό Εβραϊκό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης δεν υπάρχει πιά. Στη θέση του έχει κτισθεί το Πανεπιστήμιο της πόλεως, χωρίς στο προαύλιό του να υπάρχει ούτε μία αναμνηστική πλάκα, ενώ αντίθετα στους τοίχους του κάνουν συχνά τη θλιβερή εμφάνισή τους αντισιμιτικά συνθήματα.

Οι χιλιάδες Ισραηλίτες που αφανίσθηκαν από τη θηριωδία των Ναζί έχουν ξεχασθεί και στις γειτονιές που ζούσαν, κανείς, τίποτα δεν θυμίζει την τραγωδία. Ούτε αναμνηστικές πλάκες, ούτε δρόμοι!

Το κράτος του Ισραήλ, που η στηρίξη του απετέλεσε ελάχιστο φόρο τιμής της Παγκοσμίου Κοινότητας στο Ολοκαύτωμα, σαράντα δύο χρόνια μετά την ίδρυσή του δεν έχει ακόμη αναγνωρισθεί από την Ελλάδα.

Και όμως πολυάριθμοι συμπατριώτες μας, οι περισσότεροι από τους οποίους επέζησαν ως εκ θαύματος του Ολοκαυτώματος, ζουν τώρα εκεί, έχοντας στις καρδιές τους ένα κομμάτι από την Ελλάδα.

Και ακόμα, η χώρα μας δεν επιβράβευσε τους Ορθόδοξους εκείνους που διακινδύνευσαν τη ζωή τους για να σώσουν κατατρεγμένους Ισραηλίτες συμπατριώτες τους. Αυτούς, τους Δίκαιους των Εθνών, που τιμήσαν το δικό μας έθνος τους εβράβευσε ένα ξένο ίδρυμα, το GANT ΒΑΣΕΜ του Ισραήλ, καθιστώντας, έτσι με τον τρόπο αυτό, γνωστό ότι και εμείς αισθανθήκαμε την καταστροφή, ότι και εμείς αντισταθήκαμε στο αποτρόπαιο έγκλημα.

Γιατί πρέπει όμως να θυμόμαστε; Είναι αλήθεια περασμένα τα όσα συνέβησαν πριν μισό περίπου αιώνα;

Ας ριξουμε μια ματιά γύρω μας και ας αναρωτηθούμε: Τώρα, μισό αιώνα μετά το Ολοκαύτωμα, μετά τον θρίαμβο της αδιαλλαξίας, έχει εξαφανισθεί πια ο κίνδυνος επαναλήψεώς του;

Το γεγονός ότι η διευκόλυνση της διακινήσεως των ειδήσεων στη Σοβιετική Ένωση, φέρνει στην επιφάνεια ένα κύμα αντισιμιτισμού ανεκτό από το επίσημο καθεστώς, ένα κύμα που μεταχειρίζεται κάθε παράλογο επιχείρημα στο φυλετικό παραλήρημά του δεν είναι

ανησυχητικό;

Τα στοραδικά, αλλά με σημασία γεγονότα της βαλκανικής Ρουμανίας, εδώ και μια δεκαετία, όπως η σύλληψη εβραϊκών τάφων ή η πυρπόληση Συναγωγών, δεν είναι ανησυχητικά;

Η αντίδραση θερμοάμων καθολικών στην Πολωνία τη μια φορά με αφορμή το επεισόδιο στο Άουσβιτς, όπου ένα αφυκολόγητο μνημείο απετέλεσε βλάσφημη προσβολή στον τόπο θυσίας ή την άλλη με τη διασπορά ειδήσεων ότι επικεφαλής της "Αλληλεγγύης" είναι Εβραίοι, δεν προκαλούν φόβο;

Οι αντισιμιτικές εκδηλώσεις στη Δυτική Ευρώπη ή ακόμα και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής όπου τον τελευταίο χρόνο σημειώθηκαν 1.432 αντισιμιτικά επεισόδια, ο φανατισμός ακόμα και σήμερα τόσο των και τόσο των αραβικών κρατών που επιζητούν τον αφανισμό του κράτους του Ισραήλ, δεν είναι γεγονότα που προκαλούν τον φόβο και απαιτούν μνήμη;

Όσοι επέζησαν, πολλοί από τους οποίους είναι ανάμεσά μας, φέροντας τον αριθμό του στρατοπέδου χαραγμένο στο χέρι, προσπάθησαν να ξεχάσουν, ακόμα και να συγχωρέσουν. Όμως δεν μπορούν να συγχωρέσουν, δεν μπορούν να παραβλέψουν την εγκληματική αμέλεια των ιθυνόντων στη διαπαιδαγώγηση της νεολογίας, την οποία κατακλύζουν καθημερινά τα στερεότυπα του Ναζισμού υπό μορφή μόδας.

Και στη χώρα μας, δεν είναι ανησυχητικό το γεγονός ότι δίπλα στον συνειδητό αντισιμιτισμό που κάνει με θράσος την εμφάνισή του με έντυπα κάθε είδους, εμφανίζεται ένας αυθόρμητος αντισιμιτισμός, του οποίου θλιβερό παράδειγμα απετέλεσαν οι γνωστές εκδηλώσεις οπαδών αθλητικής ομάδας;

Η έννοια ενός τέτοιου μνημοσύνου είναι ακριβώς αυτή. Να κρατά ζωντανή την μνήμη μιας τραγωδίας που ντροπίασε το ανθρώπινο είδος, και να τονίζει ότι εάν οι Ναζί ή οι απανταχού της γης θανατωτές τους επικρατούσαν ολοκληρωτικά ή επιστρέψουν κάποτε, η θηριωδία δεν θα σταματούσε εκεί. Νέα "ιδεολογικά" επιχειρήματα θα έστελναν δίπλα στους Ισραηλίτες μία - μία τις υπόλοιπες φυλές.

Η μοίρα, η ιστορία και η συμβολή τους διάλεξε αυτούς να είναι τα πρώτα θύματα και σχεδόν μοναδικά για τον τρόπο επιλογής και εξόντωσής τους.

Ας ορκισθούμε στη μνήμη τους ότι η θυσία τους μένει χαραγμένη στις μνήμες μας σαν η θυσία της ειρήνης και της αρμονίας. Και ας προσπαθήσουμε να προσφέρουμε και σε άλλους την μνήμη αυτή, έμπρακτα. Το έχουμε ανάγκη!

(Πανηγυρικός που εκφωνήθηκε στο Γ Νεκροταφείο Αθηνών, στις 22 Απριλίου 1990, κατά την Ημέρα Μνήμης)

Δεν διδαχθήκαμε οι Ευρωπαίοι;

"Ενώ ο δυτικογερμανός Καγκελλάριος κ. Χέλμουτ Κολ εξέφρασε τη λύπη του προς τον πολωνικό λαό για τα εγκλήματα της πατρίδας του, οι ατυχείς δηλώσεις του Προμάτου της Πολωνίας κ. Γκλέμπ για τους Εβραίους, αμαυρώσαν την μνήμη των θυμάτων και τις σεμνές εκδηλώσεις για την 50η επέτειο της έναρξης του Β' παγκοσμίου πολέμου. Μετά από τόση θηριωδία, τόσα δάκρυα, τόσο αίμα αθών, δεν διδαχθήκαμε οι Ευρωπαίοι τίποτα ακόμη;"

"Ευθύνη" (Σεπτέμβριος 1989)

עץ חיים היא

Δενδρον ζωης ειναι η Τορά...
(Παροιμ. 3:18)